

Faculteit der Letteren
Bachelor Geschiedenis

Studiejaar 2019-2020
15 maart 2020
Bachelorwerkstuk

Het toppunt van trouwlustigheid: het ontstaan en het verloop van de *marriage boom* in twintigste-eeuws Nederland.

Nadeche Diepgrond, S4806689
Dr. Paul Puschmann
Woordenaantal: 9920

Inhoud

Inleiding.....	1
Status quaestionis.....	4
Hoofdstuk I: het huwelijk in twintigste-eeuws Nederland.....	9
Hoofdstuk II: het verloop van de <i>marriage boom</i> in Nederland	13
Huwelijkssluitingen.....	13
Gemiddelde huwelijksleeftijd.....	15
Burgerlijke staat	16
Hoofdstuk III: het ontstaan van de <i>marriage boom</i> in Nederland	18
Recuperatie hypothese.....	18
Werkloosheid en lonen.....	19
Vrouwenarbeid.....	20
Sekseratio.....	23
Uitbouw verzorgingsstaat.....	25
Huwelijksontbinding en hertrouw.....	27
Regionale en lokale context.....	30
Conclusie	34
Bibliografie.....	36
Literatuur	36
Websites	37
Bronmateriaal (digitaal)	37

Inleiding

In de twintigste eeuw vond er op internationaal niveau, met name in de westerse geïndustrialiseerde landen, een ware babyboom plaats. Vanaf omstreeks het midden van de twintigste eeuw stegen de geboortecijfers in een hoog tempo en nam de totale vruchtbaarheid snel toe. Het begin van de babyboom kwam totaal onverwacht. In de meeste van deze landen was namelijk sinds de tweede helft van de negentiende eeuw een daling van het geboortecijfer ingezet. Macunovich omschreef de babyboom vanwege de grote schaal en impact van het fenomeen als een *birth quake*: “a totally unexpected, earth-shattering, and ground-breaking event experienced not just in the United States, but in virtually the entire Western industrialized world during the 1950s and 1960s, as birth rates erupted and the number of babies born annually in many countries nearly doubled within just a few years.”¹ Het einde van de babyboom, de zogeheten *babybust*, was net zo onverwacht als het begin. In de jaren zestig en zeventig begon een snelle en abrupte daling van het geboortecijfer.

De gevolgen van de babyboom en de *babybust* hadden een grote impact op diverse terreinen van de samenleving en zijn in het overgrote deel van de landen tot op heden voelbaar. De publicatie *Babyboomers: indrukken vanuit de statistiek* van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) geeft een indruk van de invloed van de babyboom en *babybust* op de Nederlandse samenleving. In de jaren vijftig waren de lagere scholen overvol, in de jaren zestig was er een grote toestroom naar de arbeidsmarkt en het vervolgonderwijs en in de jaren zeventig werden er noodgedwongen op grote schaal woningen gebouwd. Bovendien zijn in de afgelopen jaren de eerste babyboomers met pensioen gegaan. Sindsdien stijgen de AOW-uitgaven snel: met ruim een miljard euro per jaar. Verder zal de vraag naar dienstverlening en zorg onder de babyboomers nog verder toenemen. Dit heeft tot op heden al geleid tot een tekort aan personeel in de gezondheidszorg en stijgende overheidsuitgaven.²

De grootschalige gevolgen van de babyboom zijn evident, maar over het ontstaan van de babyboom bestaat nog veel onduidelijkheid, zo ook in de literatuur betreffende dit onderwerp. Er bestaat echter consensus over het feit dat de babyboom gepaard ging met de zogeheten *marriage boom* – een plotselinge en snelle toename van het aantal huwelijkssluitingen en een abrupte daling van de gemiddelde huwelijksleeftijd – en dat deze *marriage boom* tevens een van de voornaamste oorzaken van de babyboom was.³ Desalniettemin bestaat er nog veel onwetendheid omtrent beide

¹ Diane Macunovich, *Birth Quake: the baby boom and its aftershocks* (Chicago, 2002), 1.

² Het Centraal Bureau voor de Statistiek, *Babyboomers: indrukken vanuit de statistiek* (Den Haag, 2012).

³ In 1953 signaleerde John Hajnal als eerste dat “The decline in age at marriage has thus made a not inconsiderable contribution to the babyboom independently of any tendency for people to have more children as a result of marrying younger”: in John Hajnal, ‘Age at marriage and proportions marrying’, *Population Studies* 7:2 (1953), 111-136, alhier 123.

verschijnselen. Zo concludeerden Jan Van Bavel en David Reher, autoriteiten op het vakgebied van de demografie, enkele jaren geleden dat het noodzakelijk was om meer onderzoek te doen naar de *marriage boom* om de babyboom te kunnen verklaren: “Hence, in order to explain the babyboom, a major task is to explain the marriage boom.”⁴ In recente jaren is er dan ook een hernieuwde wetenschappelijke belangstelling ontstaan voor de *marriage boom*. In de status quaestionis zullen de belangrijkste wetenschappelijke publicaties en het debat omtrent de *marriage boom* worden uiteengezet.

Om meer inzicht te verwerven in het fenomeen *marriage boom* zal in dit paper een antwoord worden gezocht op de volgende onderzoeksvraag: hoe verliep de *marriage boom* in twintigste-eeuws Nederland en welke factoren waren van invloed op het ontstaan van deze *marriage boom*? Hierbij is ervoor gekozen om de gehele twintigste eeuw te belichten om zo de ontwikkelingen en veranderingen in het Nederlandse huwelijkspatroon door de tijd heen bloot te leggen en de *marriage boom* in een breder perspectief te plaatsen. Het einde van de *marriage boom*, de zogeheten *marriage bust*, zal hierbij grotendeels buiten beschouwing worden gelaten. Verder is er voor de Nederlandse casus gekozen, omdat deze in de historiografie tot op heden nagenoeg onderbelicht is gebleven. Hoewel in het werk *Trouwen in Nederland* van historicus en demograaf Frans van Poppel uitgebreid aandacht werd besteed aan de thematiek van het huwelijk, beslaat het boek enkel de periode vanaf de aanvang van de negentiende eeuw tot de vroege twintigste eeuw.⁵ Dit paper zal dan ook enigszins voortborduren op het werk van Van Poppel.

Om inzicht te verkrijgen in het ontstaan en het verloop van de *marriage boom* in Nederland is gebruik gemaakt van gegevens die openbaar zijn gemaakt door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Het CBS werd op 9 januari 1899 opgericht vanuit een groeiende vraag naar objectieve statistische gegevens vanuit de overheid. De taak van het CBS werd toentertijd als volgt geformuleerd: “het verzamelen, bewerken en publiceren van statistieken die nuttig werden geacht voor praktijk of wetenschap”. De rol van het bureau is in de afgelopen decennia onveranderd gebleven. Het CBS poogt nog altijd onafhankelijk en betrouwbare informatie te verstrekken. Het CBS wordt tevens gezien als hét statistische bureau van Nederland en is tegenwoordig een van de meest vooraanstaande statistische instanties in de wereld.⁶

⁴ Jan van Bavel en David Reher, ‘The baby boom and its causes: what we know and what we need to know’, *Population and Development Review* 39:2 (2013), 257-288, alhier 279.

⁵ Frans van Poppel, *Trouwen in Nederland: een historisch-demografische studie van de 19^e en vroeg-20^e eeuw* (Wageningen, 1992).

⁶ Jacques van Maarseveen en Rudy Schreijnders (red.), *Welgeteld een eeuw* (Amsterdam, 1999), 13-15; Het Centraal Bureau voor de Statistiek, ‘Organisatie’ <<https://www.cbs.nl/nl-nl/over-ons/organisatie>> [geraadpleegd op 28-12-2019].

Voor dit paper is gebruik gemaakt van een combinatie van statistische gegevens afkomstig van CBS *Statline*, de historische collectie van het CBS en de Nederlandse volkstellingen. Het CBS heeft zijn statistische gegevens grotendeels toegankelijk gemaakt voor het publiek via *Statline*, een digitale databank. *Statline* is thematisch gestructureerd en beslaat diverse onderwerpen, waaronder cijfers betreffende de Nederlandse bevolking en het burgerlijk huwelijk.⁷ Hoewel de cijfers nagenoeg compleet zijn, biedt *Statline* voornamelijk gegevens over de periode na 1950 aan. Gegevens betreffende de negentiende en twintigste eeuw vindt men in de digitale historische collectie, welke zowel publicaties van het CBS als zijn voorlopers bevat.⁸ Ten slotte fungeren ook enkele gegevens afkomstig van de Nederlandse volkstellingen als bronmateriaal voor dit onderzoek. De volkstellingen werden in de jaren negentig door het CBS gedigitaliseerd en worden over het algemeen betrouwbaar geacht. De Nederlandse volkstellingen werden in de negentiende en twintigste eeuw echter slechts sporadisch gehouden en bieden dus enkel schoksgewijze waarnemingen.⁹

In het eerste hoofdstuk zal het bredere kader van de centrale thematiek worden geschetst, waarbij op basis van de literatuur uitgebreid zal worden ingegaan op de historische context van het huwelijk in twintigste-eeuws Nederland. Aan de hand van beschrijvende statistieken zal in het tweede hoofdstuk het verloop van de *marriage boom* in Nederland worden onderzocht. In het derde hoofdstuk zal in een poging om bloot te leggen welke factoren en omstandigheden van invloed waren op het ontstaan van het toppunt van trouwlustigheid in Nederland, enkele reeds bestaande en nieuwe hypothesen betreffende het ontstaan van de *marriage boom* worden getoetst. Voor het tweede en derde hoofdstuk is een kwantitatieve onderzoeksmethode gehanteerd, waarbij de statistische gegevens afkomstig van CBS *Statline*, de historische collectie van het CBS en de Nederlandse volkstellingen zijn geanalyseerd. Hierbij is er over het algemeen gekozen om niet te werken met steekproeven, maar gebruik te maken van jaarlijkse cijfers. Het aantal huwelijkssluitingen varieerde sterk van jaar tot jaar en wanneer men gebruik zou maken van steekproeven zouden deze fluctuaties over het hoofd kunnen worden gezien.

⁷ Het 'huwelijk' kan zowel verwijzen naar het wettelijk huwelijk, ook wel het burgerlijk huwelijk genoemd, als het huwelijk dat is voltrokken in religieus opzicht: het kerkelijk huwelijk. In dit paper staat het burgerlijk huwelijk centraal, in navolging van de literatuur omtrent de *marriage boom*.

⁸ Het Centraal Bureau voor de Statistiek, 'Over', *Historische Collectie CBS* <<https://www.historisch.cbs.nl/pagina.php?form-action=about>> [geraadpleegd op 28-12-2019].

⁹ Het Centraal Bureau voor de Statistiek, 'Welkom', *Volkstellingen 1795-1791* <<http://www.volkstellingen.nl/nl/index.html>> [geraadpleegd op 30-12-2019].

Status quaestionis

De eerste onderzoeken naar de *marriage boom* werden uitgevoerd in de jaren vijftig door de Brits-Hongaarse wiskundige en econoom John Hajnal, die tevens de term *marriage boom* introduceerde. Hajnal stelde op basis van zijn onderzoek vast dat ongeveer halverwege de twintigste eeuw in de meeste West-Europese landen, en enkele Engelstalige landen, een snelle stijging in de huwelijksfrequentie en een plotselinge daling in de gemiddelde huwelijksleeftijd had plaatsgevonden. In andere landen, bijvoorbeeld in Oost-Europa, steeg het huwelijkscijfer slechts matig of daalde het huwelijkscijfer zelfs. De impact en timing van de *marriage boom* varieerde volgens Hajnal dan ook per land. Aan de hand van het percentage ongehuwden, afkomstig uit het *United Nations Demographic Yearbook*, stelde Hajnal per land hypothetische cohorten op. Op basis van deze cohorten constateerde Hajnal dat het percentage ongehuwden in alle leeftijdscategorieën in de jaren na de Tweede Wereldoorlog historisch laag was. Hieruit leidde hij af dat de huwelijksfrequentie was toegenomen. Bovendien introduceerde Hajnal een tot op heden veel gebruikte maat, de *Singulate Mean Age at Marriage* (SMAM), waarmee hij tot de conclusie kwam dat de gemiddelde huwelijksleeftijd was gedaald.¹⁰

Hajnal beperkte zijn onderzoek naar de *marriage boom* tot het verloop van dit verschijnsel. Hij bevond zich immers niet in een positie om eventuele verklaringen voor de geconstateerde veranderingen in het huwelijkspatroon te formuleren. Niet alleen was de *marriage boom* in deze periode nog in volle gang, er bestond toentertijd tevens een gebrek aan statistisch onderbouwde literatuur over het huwelijk en de verklaringen voor variaties in huwelijksfrequentie en huwelijksleeftijd.¹¹ Desalniettemin zetten de bevindingen van Hajnal betreffende het verloop van de *marriage boom* het onderzoek naar het ontstaan van dit verschijnsel in gang, met als gevolg een uitgebreid wetenschappelijk debat over het ontstaan van de *marriage boom*.

Binnen het debat werden in de afgelopen decennia diverse verklaringen, factoren en omstandigheden die mogelijk een rol speelden in het ontstaan van de *marriage boom* geïntroduceerd, afkomstig van academici met verschillende disciplinaire achtergronden. De belangrijkste hypothesen zullen hieronder worden besproken. Hierbij is het belangrijk om te vermelden dat de verschillende verklaringen elkaar niet per definitie uitsluiten. Vermoedelijk heeft een combinatie van diverse politieke, economische, culturele en demografische factoren geleid tot het ontstaan van de *marriage boom*. Directe verklaringen voor de *marriage boom* zijn echter schaars, vaak worden deze afgeleid

¹⁰ John Hajnal, 'The marriage boom', *Population Index* 19:2 (1953), 80-101; Hajnal, 'Age at marriage', 111-136.

¹¹ Hajnal, 'The marriage boom', 88.

van verklaringen voor het ontstaan van de babyboom.¹² Dit is mogelijk omdat beide fenomenen ongeveer gelijktijdig plaatsvonden, elkaar waarschijnlijk hebben beïnvloed en vermoedelijk ook zijn ontstaan onder invloed van dezelfde omstandigheden.

Een van de eerste en alom meest bekende verklaringen is de *recuperation hypothesis*. Deze hypothese verwijst naar het Nederlandse woord ‘recuperatie’, wat een synoniem is voor ‘herstel’. Hiermee doelde men in dit geval op het herstel van het huwelijkscijfer na een daling. De theorie centreerde namelijk rondom het idee dat men het huwelijk en het krijgen van kinderen in oorlogstijd uitstelde, wat resulteerde in een piek in huwelijkssluitingen en geboortes na de oorlog. Een wijdverspreid gevoel van naoorlogs optimisme speelde hierbij een belangrijke rol.¹³ Deze hypothese was aanvankelijk, met name ten tijde van de *marriage boom*, een populaire verklaring. Onder andere Hajnal beweerde dat de oorlog een versterkend effect had op de naoorlogse schommelingen in de huwelijksfrequentie. Neutrale landen maakten na de oorlog slechts een matige stijging van het huwelijkscijfer door, terwijl in landen die betrokken waren bij de oorlog sterke fluctuaties van het huwelijkscijfer plaatsvonden.¹⁴ In de loop der tijd werd de theorie ook veelvuldig bekritiseerd. Diverse auteurs toonden voor zowel de babyboom als de *marriage boom* aan dat het einde van de oorlog niet kon worden gebruikt als verklaring voor de stijging van het geboorte- en huwelijkscijfer in westerse landen. Het herstel van het geboorte- en huwelijkscijfer ving vaak al voor of tijdens de oorlog aan en de cijfers stegen ook in neutrale landen.¹⁵ De recuperatie hypothese bood dan ook geen uitsluitsel over het ontstaan van de *marriage boom*.

Een andere belangrijke bijdrage aan het debat werd geleverd door de econoom Richard Easterlin, die in de jaren zestig onderzoek deed naar het ontstaan van de babyboom in de Verenigde Staten. Easterlin veronderstelde dat de babyboom ontstond door de lage geboortecijfers in de jaren twintig en dertig, die hadden geleid tot het ontstaan van een relatief klein geboortecohort. De mensen afkomstig uit dit cohort groeiden over het algemeen op onder de erbarmelijke omstandigheden van de economische crisis van de jaren dertig en de Tweede Wereldoorlog. Hierdoor waren zij al snel tevreden met de relatief gunstige economische omstandigheden na de oorlog. Bovendien was er na de oorlog door de kleine omvang van het cohort maar weinig concurrentie op de arbeidsmarkt, wat leidde tot een relatief hoog inkomen.¹⁶ De gunstige werkgelegenheid en economische positie leidde

¹² Jona Schellekens, ‘The marriage boom and marriage bust in the United States: an age-period-cohort analysis’, *Population Studies* 71:1 (2017), 65-82, alhier 65.

¹³ Van Bavel en Reher, ‘The baby boom’, 269.

¹⁴ Hajnal, ‘The marriage boom’, 80.

¹⁵ Jesús Sánchez-Barricarte, ‘Measuring and explaining the marriage boom in the developed world’, *The History of Family* 23:1 (2017), 90-108, alhier 97; Van Bavel en Reher, ‘The baby boom’, 262.

¹⁶ Richard Easterlin, ‘The American baby boom in historical perspective’, *The American Economic Review* 51:5 (1961), 869-911.

onder jongeren in *the family-building age* tot een gevoel van welvaart. Hierdoor achtten zij zichzelf al op relatief jonge leeftijd in staat om een gezin te stichten en in het huwelijk te treden.¹⁷ Enigszins voortbordurend op de cohorttheorie van Easterlin concludeerden in 1979 de economen William Butz en Michael Ward, dat een periodieke daling van de werkloosheid en stijging van de lonen van mannen in Amerika hadden geleid tot het ontstaan van de *marriage boom*.¹⁸ In 2017 bevestigde Jona Schellekens voor de Amerikaanse casus dat de Butz-Ward hypothese de belangrijkste verklaring was voor het ontstaan van de *marriage boom*. Volgens Schellekens speelde de werkloosheid in de jaren dertig hierin een cruciale rol: als de werkloosheid toen niet zo extreem hoog was geweest, was de *marriage boom* toen al begonnen.¹⁹

Diverse auteurs benadrukten ook het verband tussen vrouwenarbeid en veranderingen in nuptialiteit. Met de opkomst van de ideologie van gescheiden sferen in de negentiende eeuw werden vrouwen uitgesloten van de publieke sfeer, waar status kon worden verworven via werk en inkomen. Vrouwen werden ‘verbannen’ naar het private domein en ontwikkelden een eigen *status scale* binnen de privésfeer, waarbij een goed huwelijk, een schoon huis, goede familiebanden en moederschap centraal stonden. De maatschappelijke discussie over het verminderen van werktijden voor vrouwen buitenshuis, het verzet tegen vrouwen die buitenshuis wilden werken en de opwaardering van de rol van huisvrouw tot volledige baan, leidden tot het feit dat vrouwen weinig kansen hadden op de arbeidsmarkt en dus enkel status konden verwerven in de privésfeer, bijvoorbeeld door middel van een huwelijk.²⁰ Het huwelijk fungeerde tevens als een overlevingsstrategie voor vrouwen. Gezien het feit dat de meeste vrouwen nog altijd financieel afhankelijk waren en beperkte kansen hadden op de arbeidsmarkt, maakten zij de noodgedwongen keuze om op zoek te gaan naar een huwelijkspartner. Hierop voortbordurend concludeerden de economen Matthias Doepke, Moshe Hazan en Yishay Moaz voor de twintigste eeuw dat veel jonge vrouwen na de Tweede Wereldoorlog geen mogelijkheid tot toetreding op de arbeidsmarkt hadden en zich dus opnieuw wendden tot het huwelijk en het gezin.²¹

Ook sekseratio's speelden vermoedelijk een rol in het ontstaan van de *marriage boom*. In 1967 constateerde Donald Akers dat een onbalans in het aantal huwbare mannen en vrouwen, de zogeheten *marriage squeeze*, gevolgen had voor het huwelijkscijfer en de gemiddelde huwelijksleeftijd. Ten

¹⁷ Stephanie Coontz, *Marriage, a history: how love conquered marriage* (Londen, 2005), 240; Maria Sánchez-Domínguez en Anna Sofia Lundgren, ‘The marriage boom: Spanish and Swedish women making sense of marriage during the marriage boom’, *The History of Family* 20:1 (2015), 70; Easterlin, ‘The American baby boom’, 897-900.

¹⁸ William Butz en Michael Ward, ‘The emergence of countercyclical U.S. fertility’, *American Economic Review* 69:3 (1979), 318-328; William Butz en Michael Ward, ‘Will U.S. fertility remain low? A new economic interpretation’, *Population and Development Review* 5:4 (1979), 663-688.

¹⁹ Schellekens, ‘The marriage boom and marriage bust’, 77.

²⁰ Koen Matthijs, ‘Mimetic appetite for marriage in nineteenth-century Flanders: gender disadvantage as an incentive for social change’, *Journal of Family History* 22:2 (2002), 101-127, alhier 118-122.

²¹ Matthias Doepke, Moshe Hazan en Yishay Maoz, ‘The baby boom and World War II: a macroeconomic analysis’, *Review of Economic Studies* 82:3 (2015), 1031-1073.

gevolge van het tekort aan mannen, dat in sommige landen na de oorlog ontstond, kozen vrouwen bijvoorbeeld al snel voor een minder ideale huwelijkspartner uit angst om nooit een partner te vinden en sommige vrouwen vonden nooit een geschikte partner.²² Hierdoor steeg de huwelijksfrequentie, daalde de gemiddelde huwelijksleeftijd van vrouwen en bleef een groot aantal vrouwen hun hele leven lang ongehuwd. Een onbalans in het aantal huwbare mannen en vrouwen ontstond volgens Akers niet alleen door oorlogen en andere catastrofale gebeurtenissen, maar ook door een overschot aan jongens bij de geboorte, lagere mortaliteit onder meisjes en vrouwen en de verschillende migratiepatronen van mannen en vrouwen.²³ Akers gaf hierbij wel aan dat de *marriage squeeze* slechts een van velen factoren was, die van invloed was op de veranderingen in het huwelijkspatroon.²⁴ Enkele jaren later concludeerden de sociologen Charles Hirschman en Judah Matras dat de *marriage squeeze* mogelijk wel de huwelijkstrends op korte termijn in de jaren zestig heeft beïnvloed, maar dat er over het algemeen geen overtuigende samenhang bestaat tussen de jaarlijkse fluctuaties in het aantal mannen en vrouwen op de huwelijksmarkt en de huwelijksfrequentie.²⁵

Een andere mogelijke factor in het ontstaan van de *marriage boom* was de uitbouw van de verzorgingsstaat. Voor de komst van de verzorgingsstaat waren veel koppels onzeker over hun toekomstige financiële situatie en daarom stelden zij het beginnen van een gezin, en dus ook het huwelijk, uit. De verzorgingsstaat nam deze economische onzekerheid bij veel jongvolwassenen weg, door de invoering van sociale wetgeving. De progressieve welvaartstaat leidde dus tot een daling van de gemiddelde huwelijksleeftijd en mogelijk ook een stijging in het aantal huwelijkssluitingen.²⁶ Andere auteurs suggereerden daarentegen dat het welzijnsbeleid van de overheid juist werkte als een ontmoediging van het huwelijk en zelfs één van de belangrijkste oorzaken was voor de *marriage bust*. Wanneer men beschermd wordt door bepaalde diensten die de overheid verleent, zoals pensioenen, gezondheidszorg, subsidies en toeslagen, stelt men het huwelijk eerder uit of blijft men zelfs het hele leven ongehuwd. Aanvankelijk lag het primaat van de sociale zorg voor anderen nog binnen het gezin en bij verwanten, waardoor het huwelijk en gezin dus van levensbelang waren, met name in tijden van werkloosheid, ziekte of ouderdom. In de loop van de twintigste eeuw nam de overheid deze familiale zorg van haar inwoners over, waardoor de noodzakelijkheid van gezinsvorming wegviel.²⁷

²² Donald Akers, 'On measuring the marriage squeeze', *Demography* 4:2 (1967), 907-924, alhier 908.

²³ Akers, 'On measuring', 916.

²⁴ Ibidem, 920.

²⁵ Charles Hirschman en Judah Matras, 'A new look at the marriage market and nuptiality rates, 1915-1958', *Demography* 8:4 (1971), 549-569.

²⁶ Glenn Sandström, 'A reversal of the socioeconomic gradient of nuptiality during the Swedish mid-20th-century baby boom', *Demographic Research* 37:50 (2017), 1625-1658, alhier 1646-1650; Dirk Damsma, *Familieband: geschiedenis van het gezin in Nederland* (Utrecht, 1999), 146-154 en 197-200.

²⁷ Sánchez-Barricarte, 'Measuring and explaining', 101-102.

Over het algemeen bestaat er dus geen eenduidige consensus over het ontstaan van de *marriage boom*. In het derde hoofdstuk zullen voor de Nederlandse casus enkele van de bovenstaande hypothesen worden getoetst, om inzicht te verkrijgen in het ontstaan van de *marriage boom* in Nederland. Hierbij is het van belang om eerst de historische context van het huwelijk in Nederland te schetsen en het verloop van de *marriage boom* in Nederland in kaart te brengen.

Hoofdstuk I: het huwelijk in twintigste-eeuws Nederland

Het huwelijk vormde nog tot ver in de twintigste eeuw een belangrijk instituut in de Nederlandse samenleving, maar was in deze periode ook zeker aan verandering onderhevig. In dit hoofdstuk zal met name worden ingegaan op de contextuele veranderingen die van invloed waren op de historische betekenis en invulling van het huwelijk en het huwelijksideaal in de twintigste eeuw.

Het huwelijk wordt over het algemeen beschreven als een legitiem beschouwde verbintenis tussen twee personen. In het verleden betrof het hier vrijwel uitsluitend een man en een vrouw. Hoewel de exacte invulling van het huwelijk en wat als een legitieme en wettige verbintenis wordt gezien afhankelijk is van de historische en culturele context, en dus varieert van tijd tot tijd en van plaats tot plaats, wordt het huwelijk over het algemeen als een universeel fenomeen gezien. Overigens verwijst het huwelijk niet alleen naar de rituele plechtigheid waarbij twee mensen een huwelijksvereenkomst aangaan, maar ook naar de samenlevingsvorm waarin beiden na deze plechtigheid verkeren.²⁸

In het verleden bestonden er zowel ongeschreven opvattingen als wettelijke bepalingen over wie deze huwelijksverbintenis met elkaar aan mochten gaan. De partnerkeuze was in principe vrij, maar men koos in werkelijkheid uit een beperkt aanbod.²⁹ Hierbij speelden expliciete en impliciete normen, die werden opgelegd door de wet, de kerk en de sociale omgeving, een grote rol. Zo waren de sociale status, de religie en de leeftijd van de toekomstige huwelijkspartner nog tot ver in de twintigste van belang.³⁰ Tegelijkertijd werd in de twintigste eeuw, en met name na 1950, liefde een belangrijke factor binnen de keuze voor een huwelijkspartner, ten gevolge van de romantisering van het huwelijk.³¹ In de periode voorafgaand aan deze romantisering werd liefde enkel gezien als een ‘bonus’ en niet als een noodzakelijke voorwaarde voor het huwelijk.

Het begin van de twintigste eeuw vormde een breuk met het huwelijkspatroon dat in het westen van Europa eeuwenlang gangbaar was. Vanaf omstreeks de zestiende eeuw – het exacte beginpunt van het unieke huwelijkspatroon is niet te achterhalen vanwege een gebrek aan statistische gegevens over de vroegmoderne periode – ontwikkelde zich in West-Europa een huwelijkspatroon dat zich onderscheidde door een uitzonderlijk hoge gemiddelde huwelijksleeftijd en een aanzienlijk percentage mannen en vrouwen dat ongehuwd bleef.³² De Nederlandse socioloog Evert Willem

²⁸ Ton Zwaan, ‘Families, huwelijken en gezinnen: een introductie’, in: Ton Zwaan (red.), *Familie, huwelijk en gezin in West-Europa. Van Middeleeuwen tot moderne tijd* (Amsterdam, 1993), 11-37, alhier 28-29; Coontz, *Marriage*, 24.

²⁹ Theo Engelen, *Van 2 naar 16 miljoen mensen: demografie van Nederland 1800 – nu* (Amsterdam, 2009), 29-30.

³⁰ Engelen, *Van 2 naar 16 miljoen mensen*, 40-44.

³¹ Coontz, *Marriage*, 145-150.

³² John Hajnal, ‘European marriage patterns in perspective’, in: David Glass & David Eversley (red.), *Population in history: essays in historical demography* (Londen, 1965), 101-146, alhier 134.

Hofstee beschreef dit patroon als het agrarisch-ambachtelijk stelsel. Vanaf de jaren zestig verwierf dit unieke huwelijkspatroon onder invloed van Hajnal pas echt bekendheid onder de naam ‘West-Europees huwelijkspatroon’.³³

Het West-Europees huwelijkspatroon was in feite de praktische verwezenlijking van de theorieën van de Britse demograaf Thomas Malthus (1766-1834). Malthus signaleerde dat “the power of population is indefinitely greater than the power in the earth to produce subsistence for man”.³⁴ Volgens Malthus diende men de omvang van het nageslacht, zonder bewuste geboortebeperking, in evenwicht te houden met de aanwezige bestaansmogelijkheden om overbevolking te voorkomen.³⁵ In Europa werd dit evenwicht bewaard door een restrictie op de toegang tot het huwelijk, waarbij mannen en vrouwen zich bewust waren van het feit dat het huwelijk kinderen tot gevolg had en dat zij deze verbintenis niet moesten aangaan wanneer zij niet in staat waren om een gezin te huisvesten en onderhouden. Hierbij was het feit dat men na het huwelijk werd geacht om direct een eigen huishouden te stichten, residentiële en financiële onafhankelijkheid, van belang. Dit wordt ook wel het neolokaal vestigingspatroon genoemd.³⁶ Dit restrictieve huwelijkspatroon leidde in West-Europa over het algemeen tot het massale uitstel, en soms zelfs afstel, van het huwelijk.

In Nederland hield men, in vergelijking met het buitenland, relatief lang vast aan dit traditionele restrictieve patroon van huwelijk en voortplanting.³⁷ Pas aan het einde van de negentiende eeuw werd in Nederland de geboortebeperking binnen het huwelijk geïntroduceerd, wat uiteindelijk het einde van het West-Europese huwelijkspatroon betekende.³⁸ De neomalthusiaanse ideologie bepleitte, in tegenstelling tot de ideologie van Thomas Malthus zelf, de wenselijkheid van de toepassing van bewuste geboortebeperking, om de sociale en economische wantoestanden die overbevolking had gecreëerd tegen te gaan. De neomalthusiaanse beweging propageerde dan ook de wenselijkheid van de toepassing van anticonceptie- en voorbehoedsmiddelen. In Nederland won deze beweging terrein met de oprichting van de Nederlandse Nieuw-Malthusiaanse Bond in 1881.³⁹

In de eerste helft van de twintigste eeuw was de context waarin het huwelijk en het huwelijksideaal vorm kregen aan verandering onderhevig, ten gevolge van verscheidene politieke, economische en culturele ontwikkelingen. Tijdens het interbellum werd Nederland op cultureel en politiek vlak door het georganiseerd confessionalisme gedomineerd. De confessionelen maakten zich

³³ Evert Willem Hofstee, *Korte demografische geschiedenis van Nederland van 1800 tot heden* (Haarlem, 1981), 13-14; Hajnal, ‘European marriage patterns’, 101-146.

³⁴ Thomas Robert Malthus, *An essay on the principle of population* (Londen, 1798), 4.

³⁵ Hofstee, *Korte demografische geschiedenis*, 14.

³⁶ Zwaan, ‘Families, huwelijken en gezinnen’, 29; Engelen, *Van 2 naar 16 miljoen mensen*, 34.

³⁷ Damsma, *Familieband*, 111.

³⁸ Engelen, *Van 2 naar 16 miljoen mensen*, 33.

³⁹ Damsma, *Familieband*, 128-132.

in deze periode sterk in diverse organisaties onder andere op het gebied van politiek, onderwijs, sport en recreatie en drukten zo hun stempel op de gehele bevolking: men werd geacht zich toe te leggen op het gezin, het huwelijk en de voortplanting.⁴⁰ Het georganiseerd confessionalisme bracht tevens het zogeheten zedelijkheidsoffensief teweeg, dat was gericht tegen anticonceptie en ‘modern’ seksueel gedrag. De handhaving van een christelijke huwelijks- en gezinsmoraal stond hierbij centraal.⁴¹ Op economisch gebied veranderde de crisis van de jaren dertig miljoenen levens over de hele wereld, zo ook in Nederland, waar de werkloosheid in enkele jaren verdriedubbelde. Vanwege de heersende economische onzekerheid besloten veel mannen en vrouwen toentertijd om het huwelijk uit te stellen.⁴² Het einde van de Tweede Wereldoorlog bracht daarentegen een hernieuwd enthousiasme voor het huwelijk, het gezin en het mannelijk kostwinnersideaal: “the romanticized and idealized vision of family was a natural reaction to years of disruption”.⁴³ Na afloop van de oorlog haastten vele mannen en vrouwen zich om het huwelijksbootje in te stappen en een gezin te beginnen. In grote delen van Europa, Noord-Amerika en enkele andere Engelstalige landen daalde hierdoor de gemiddelde huwelijksleeftijd en steeg de huwelijksfrequentie.⁴⁴ De *marriage boom* deed zijn intrede.

Na het toppunt van trouwlustigheid in de jaren na de oorlog begonnen de hoogtijdagen van wat men tegenwoordig omschrijft als het ‘traditionele’ huwelijk. In Europa vond, volgens Amerikaans historica Stephanie Coontz, de zogeheten *golden age of marriage* over het algemeen plaats vanaf het begin van de jaren vijftig tot het einde van de jaren zestig. In deze periode bestond er een sociaal-culturele consensus over het feit dat iedereen behoorde te trouwen. *The love-based male-provider marriage*, zoals Coontz het huwelijksideaal van deze periode omschreef, ging gepaard met een duidelijke genderrolverdeling: vrouwen zorgden voor de kinderen en het huishouden en mannen werkten.⁴⁵ Rond 1950 ontstond dan ook het ‘standaardgezin’ als dominant gezinstype en werden alternatieven, zoals laat huwen, scheiden of eenoudergezinnen, uitgesloten.⁴⁶ Tot ver in de twintigste eeuw bleek het huwelijk dus nog steeds de enige sociaal geaccepteerde manier voor partners om samen te wonen en kinderen groot te brengen.⁴⁷

Dit traditionele huwelijk kwam echter onder invloed van de seksuele revolutie en de tweede feministische golf onder druk te staan. De introductie en wijde verspreiding van moderne anticonceptiemiddelen bood vrouwen de mogelijkheid om hun fertiliteit beter te reguleren, maar

⁴⁰ Hofstee, *Korte demografische geschiedenis*, 59-60.

⁴¹ Ali de Regt, ‘Het ontstaan van het moderne gezin, 1900-1950’, in: Ton Zwaan (red.), *Familie, huwelijk en gezin in West-Europa. Van Middeleeuwen tot moderne tijd* (Amsterdam, 1993), 219-239, alhier 235-239.

⁴² Coontz, *Marriage*, 218.

⁴³ Doug Owram, *Born at the right time: a history of the baby boom in Canada* (Toronto, 1996), 12.

⁴⁴ Coontz, *Marriage*, 225.

⁴⁵ Ibidem, 226.

⁴⁶ Damsma, *Familieband*, 155-159; De Regt, ‘Het ontstaan van het moderne gezin’, 219.

⁴⁷ Coontz, *Marriage*, 229-230.

leidde tegelijkertijd ook tot de loskoppeling van seksualiteit en voortplanting. Hierdoor kwamen ook seks en het huwelijk verder van elkaar af te staan.⁴⁸ Vanaf de jaren zeventig verdween dan ook het dominante *love-based male-provider* huwelijksideaal langzaam naar de achtergrond. Men ging op steeds latere leeftijd huwen, steeds meer mensen scheidden en de traditionele genderrolverdeling verdween.⁴⁹ Bovendien werden alternatieven voor het huwelijk, zoals het vrijgezellenbestaan, ongehuwd samenwonen en kinderloze koppels, in tegenstelling tot de voorgaande decennia steeds meer geaccepteerd. In ongeveer twintig jaar tijd was de wettelijke, politieke en economische context van het huwelijk opnieuw compleet veranderd.⁵⁰

⁴⁸ Coontz, *Marriage*, 253-255; Damsma, *Familieband*, 170.

⁴⁹ Coontz, *Marriage*, 247.

⁵⁰ Ibidem, 258-261.

Hoofdstuk II: het verloop van de *marriage boom* in Nederland

In dit hoofdstuk zal het verloop van de *marriage boom* – de plotselinge en snelle toename van het aantal huwelijkssluitingen en een abrupte daling van de gemiddelde huwelijksleeftijd – in Nederland worden beschreven. Hierbij zal als eerste worden ingegaan op de ontwikkeling van het aantal huwelijkssluitingen, waarna vervolgens het verloop van de gemiddelde huwelijksleeftijd door de tijd heen wordt geanalyseerd.

Huwelijkssluitingen

In figuur 2.1 zijn het relatief en absoluut aantal huwelijkssluitingen per jaar in Nederland in kaart gebracht. Op basis van het absoluut aantal huwelijkssluitingen per jaar kan over het algemeen een opwaartse trend naar meer huwelijkssluitingen per jaar, tot omstreeks 1970, worden vastgesteld. De structurele groei van het absoluut aantal huwelijkssluitingen tot 1970 is niet opmerkelijk, gezien het feit dat de bevolking van Nederland in de twintigste eeuw sterk groeide: van ongeveer vijf miljoen mensen in 1900 naar bijna zestien miljoen mensen in 2000.⁵¹ In het verdere verloop van dit paper zal dan ook gebruik worden gemaakt van het relatief aantal huwelijkssluitingen per jaar, omdat op basis van het absoluut aantal huwelijkssluitingen een vertekend beeld kan ontstaan van de werkelijke situatie, onder invloed van de snelle bevolkingsgroei in twintigste-eeuws Nederland.

Het relatief aantal huwelijkssluitingen, ook wel de huwelijksfrequentie of het huwelijkscijfer genoemd, is het aantal huwelijkssluitingen per 1000 inwoners per jaar. Het huwelijkscijfer vertoont eveneens een structurele opwaartse trend tot 1970, welke gepaard ging met sterke fluctuaties van jaar tot jaar. Deze jaarlijkse schommelingen ontstonden, doordat het huwelijkscijfer zeer gevoelig is voor contextuele veranderingen.⁵² Op basis van figuur 2.1 kunnen de fluctuaties in het huwelijkscijfer worden herleid tot bepaalde veranderingen in de context. Bijvoorbeeld in de jaren voorafgaand aan de Eerste Wereldoorlog, toen het huwelijkscijfer plotseling daalde in het neutrale Nederland, waarna een piek in het aantal huwelijkssluitingen volgde. Vervolgens had de economische crisis van de jaren dertig en de daaruit voortvloeiende werkloosheid een nadelige invloed op het huwelijkscijfer.⁵³ Tijdens en na de Tweede Wereldoorlog fluctueerde het huwelijkscijfer in nog extremere mate. De piek in huwelijkssluitingen na de oorlog is over het algemeen kenmerkend voor de *marriage boom*.

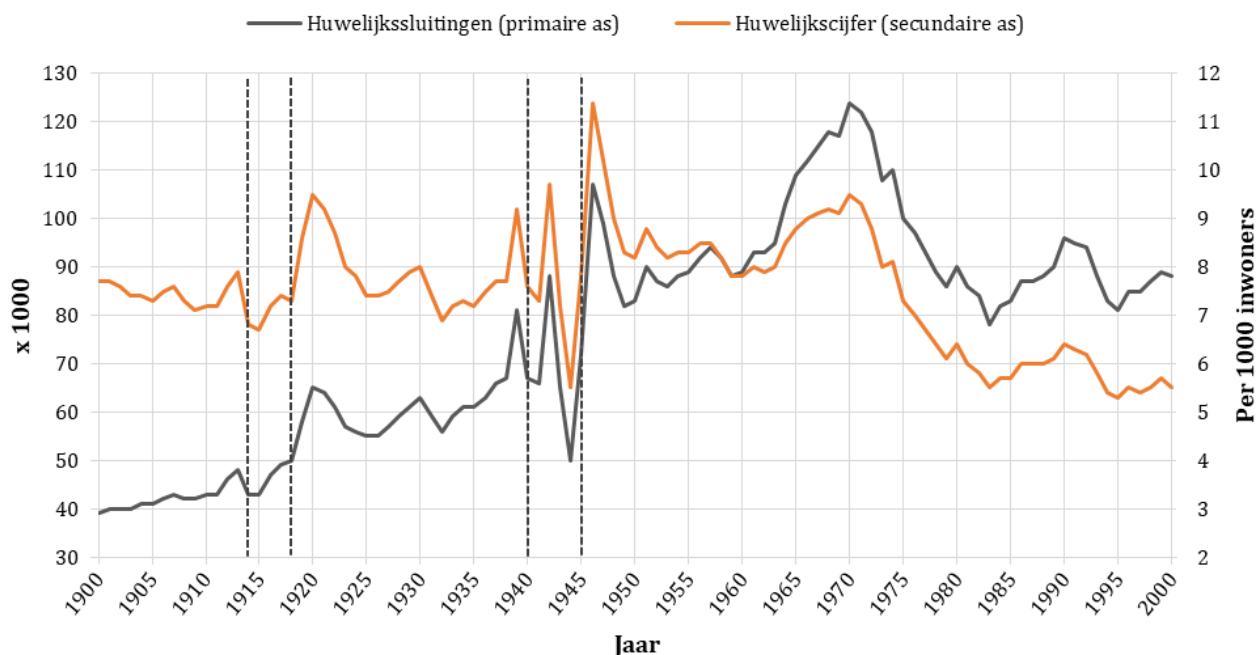
De timing en de impact van de *marriage boom* varieerde per land en aan de hand van figuur 2.1 kan voor de Nederlandse casus worden vastgesteld dat deze plotselinge en snelle toename van het

⁵¹ Het Centraal Bureau voor de Statistiek, 'Bevolking, huishoudens en bevolkingsontwikkeling; vanaf 1899', *Statline* <<https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/37556/table?dl=55F1>> [geraadpleegd op 6-3-2020].

⁵² Engelen, *Van 2 naar 16 miljoen mensen*, 30; Van Poppel, *Trouwen in Nederland*, 23.

⁵³ Engelen, *Van 2 naar 16 miljoen mensen*, 30-31.

Figuur 2.1: Het absoluut en relatief aantal huwelijkssluitingen in Nederland.

Bron: Het Centraal Bureau voor de Statistiek, 'Bevolking, huishoudens en bevolkingsontwikkeling; vanaf 1899', *Statline*.
 * Het begin en het einde van de Eerste Wereldoorlog en Tweede Wereldoorlog worden in deze figuur aangegeven met de stippellijnen.

aantal huwelijkssluitingen plaatsvond tussen 1944 en 1946.⁵⁴ Alhoewel er voor de Nederlandse casus eigenlijk over twee *marriage booms* kan worden gesproken: de opmerkelijke stijging van het huwelijkscijfer in de jaren na de Tweede Wereldoorlog en de opvallende piek in het aantal huwelijkssluitingen in de jaren zestig. Al eerder werd geconstateerd dat sommige landen een tweede babyboom doormaakte, waarbij de vruchtbaarheid na het maximum in de jaren na de oorlog en de daling die hierop volgde, een tweede piek doormaakte in de late jaren vijftig en zestig.⁵⁵ Voor de *marriage boom* werd dit nog niet eerder expliciet vastgesteld. Desalniettemin vertoonde de *marriage boom* in Nederland een soortgelijk patroon. Na de kortstondige naoorlogse piek in huwelijkssluitingen, stabiliseerde het huwelijkscijfer in de jaren vijftig, waarna het huwelijkscijfer bij aanvang van de jaren zestig opnieuw steeg.

Het einde van de *marriage boom*, de zogeheten *marriage bust*, kan voor de Nederlandse casus gesitueerd worden rond het jaar 1970. Uit de daling van het huwelijkscijfer vanaf dit jaar kan worden afgeleid dat Nederlanders zich in de jaren zeventig en tachtig massaal afwendden van het huwelijk. Deze ontwikkeling kan in verband worden gebracht met de tweede demografische transitie. De

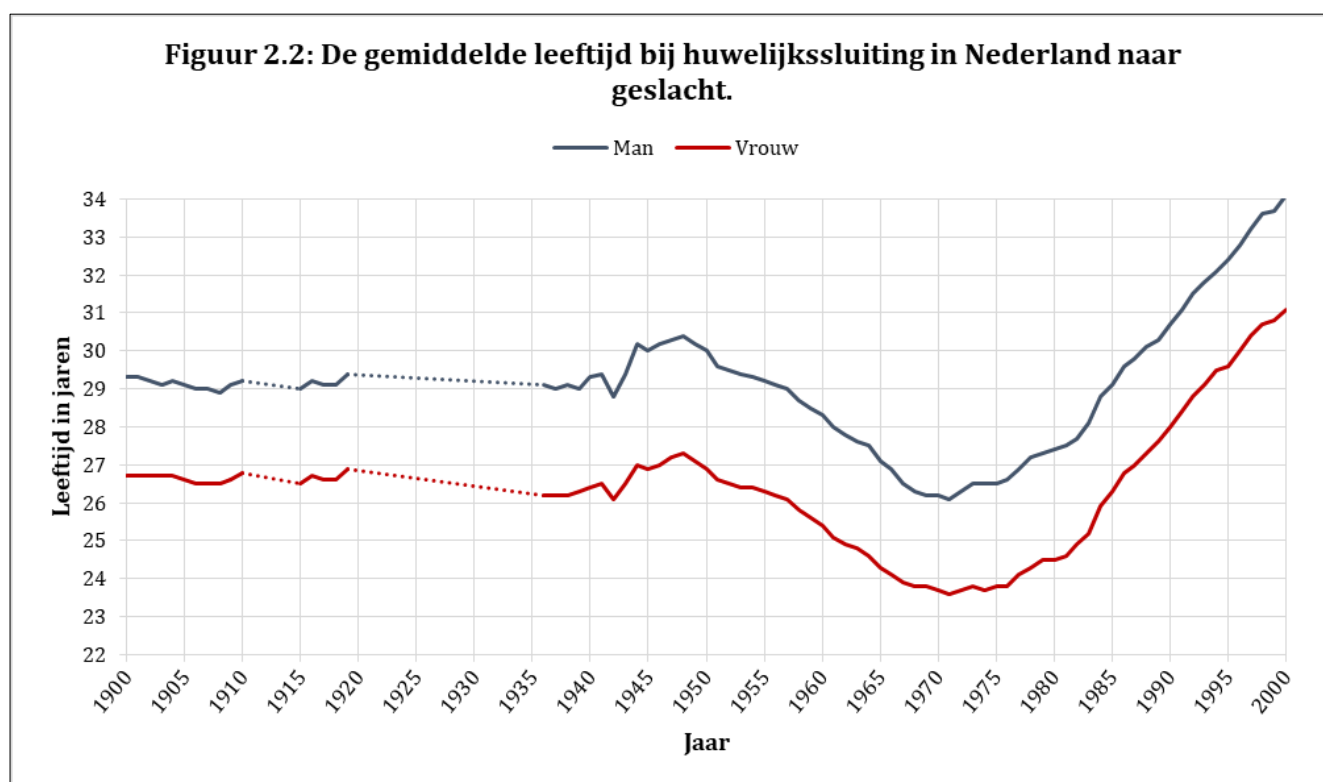
⁵⁴ Hajnal, 'The marriage boom', 80.

⁵⁵ Van Bavel en Reher, 'The baby boom', 265.

tweede demografische transitie ving in Nederland aan rond 1970 en werd gekenmerkt door een voortdurende daling van het geboortecijfer en een structureel laag blijvend sterftecijfer.⁵⁶ Belangrijk was hierbij dat de tweede transitie gepaard ging met veranderingen rondom het huwelijk als institutie, dat uiteindelijk inboette aan belang, en het ontstaan van alternatieven voor het huwelijk.⁵⁷ Dit resulteerde in een daling van het aantal huwelijkssluitingen, zoals uit figuur 2.1 blijkt.

Gemiddelde huwelijksleeftijd

In figuur 2.2 is de jaarlijkse ontwikkeling van de gemiddelde huwelijksleeftijd in Nederland in beeld gebracht. Hoewel er voor de periode van 1910 tot 1935 veel gegevens ontbreken met betrekking tot de huwelijksleeftijd, kan er over het algemeen worden vastgesteld dat de gemiddelde huwelijksleeftijd voor zowel mannen als vrouwen tot de Tweede Wereldoorlog vrij hoog lag.⁵⁸ In de periode voorafgaand aan de oorlog trouwden mannen rond de leeftijd van 29 jaar en vrouwen waren gemiddeld tussen de 26 en 27 jaar wanneer zij huwden. Deze hoge huwelijksleeftijden aan het begin van de twintigste eeuw zijn nog conform het West-Europees huwelijkspatroon, waarbij men over het algemeen op late leeftijd trouwde. Nederland kan dan ook als bijzonder worden gekarakteriseerd op

Bron: Het Centraal Bureau voor de Statistiek, 'Bevolking, huishoudens en bevolkingsontwikkeling; vanaf 1899', *Statline*.

⁵⁶ Engelen, *Van 2 naar 16 miljoen mensen*, 48-51.

⁵⁷ Ton Zwaan, 'Recente transities in huwelijk, gezin en levenscyclus', in: Ton Zwaan (red.), *Familie, huwelijk en gezin in West-Europa. Van Middeleeuwen tot moderne tijd* (Amsterdam, 1993), 240-264, alhier 247-256.

⁵⁸ Engelen, *Van 2 naar 16 miljoen mensen*, 36.

dit gebied volgens Hofstee. Veel meer dan in andere westerse landen, hield men in Nederland tot de Tweede Wereldoorlog nog vast aan de malthusiaanse manier om de bevolkingsgroei in toom te houden: het opschorten van het huwelijk en zichzelf afzijdig houden van de door het neomalthusianisme geprezen bewuste geboortebeperking.⁵⁹

Opmerkelijk is dat het algemene beeld van de *marriage boom* betreffende de huwelijksleeftijd – een abrupte daling van de gemiddelde huwelijksleeftijd – voor de Nederlandse casus in de jaren na de Tweede Wereldoorlog niet op gaat. De gemiddelde huwelijksleeftijd steeg zelfs in de jaren na de oorlog. Mogelijkerwijs was deze stijging het gevolg van de tijdens de oorlog uitgestelde huwelijken.⁶⁰ In ieder geval was van een echte *marriage boom* wat betreft de gemiddelde huwelijksleeftijd in de jaren na de oorlog dus geen sprake. Daarentegen daalde de leeftijd waarop men over het algemeen huwde in de jaren vijftig en zestig tot een historisch laagtepunt.⁶¹ Waar mannen in 1950 nog 30 jaar oud waren op het moment van huwelijksluiting en vrouwen 26,9 jaar, was de gemiddelde huwelijksleeftijd voor mannen in 1970 nog maar 26,2 jaar en voor vrouwen 23,7 jaar. Na 1970 deed zich opnieuw een omslag voor. De *marriage bust* leidde het begin van een extreme stijging van de huwelijksleeftijd in. Volgens historicus Theo Engelen hield deze stijging verband met een groeiend aantal gescheiden mannen en vrouwen, die hertrouwden op hoge leeftijd.⁶²

Burgerlijke staat

Uit figuur 2.3 kan worden opgemaakt welke gevolgen de veranderingen in de nuptialiteit hadden voor de burgerlijke staat van de Nederlandse bevolking. Hierbij is het noodzakelijk om te vermelden dat de categorieën ‘gescheiden’ en ‘verweduwd’ destijds slechts een bescheiden groep binnen de Nederlandse samenleving vormden en vanwege praktische overwegingen uit figuur 2.3 zijn gelaten. Verder kan, ondanks de gebrekkige gegevens over de eerste helft van de twintigste eeuw, worden geconstateerd dat het percentage ongehuwden in de bevolking gedurende een lange periode vele malen groter was dan het percentage gehuwden. In 1900 was nog ongeveer 62% van de Nederlandse bevolking ongehuwd en slechts 33% gehuwd. Rond 1970 volgde een markante omslag, waarbij het aandeel van de gehuwde bevolking in Nederland voor het eerst, voor zover bekend, groter was dan het aandeel van de ongehuwden.⁶³ Het hoge percentage gehuwden in de jaren zeventig, tachtig en negentig is een echo-effect van de *marriage boom* en meer algemeen van de structurele stijging van

⁵⁹ Hofstee, *Korte demografische geschiedenis*, 61-62.

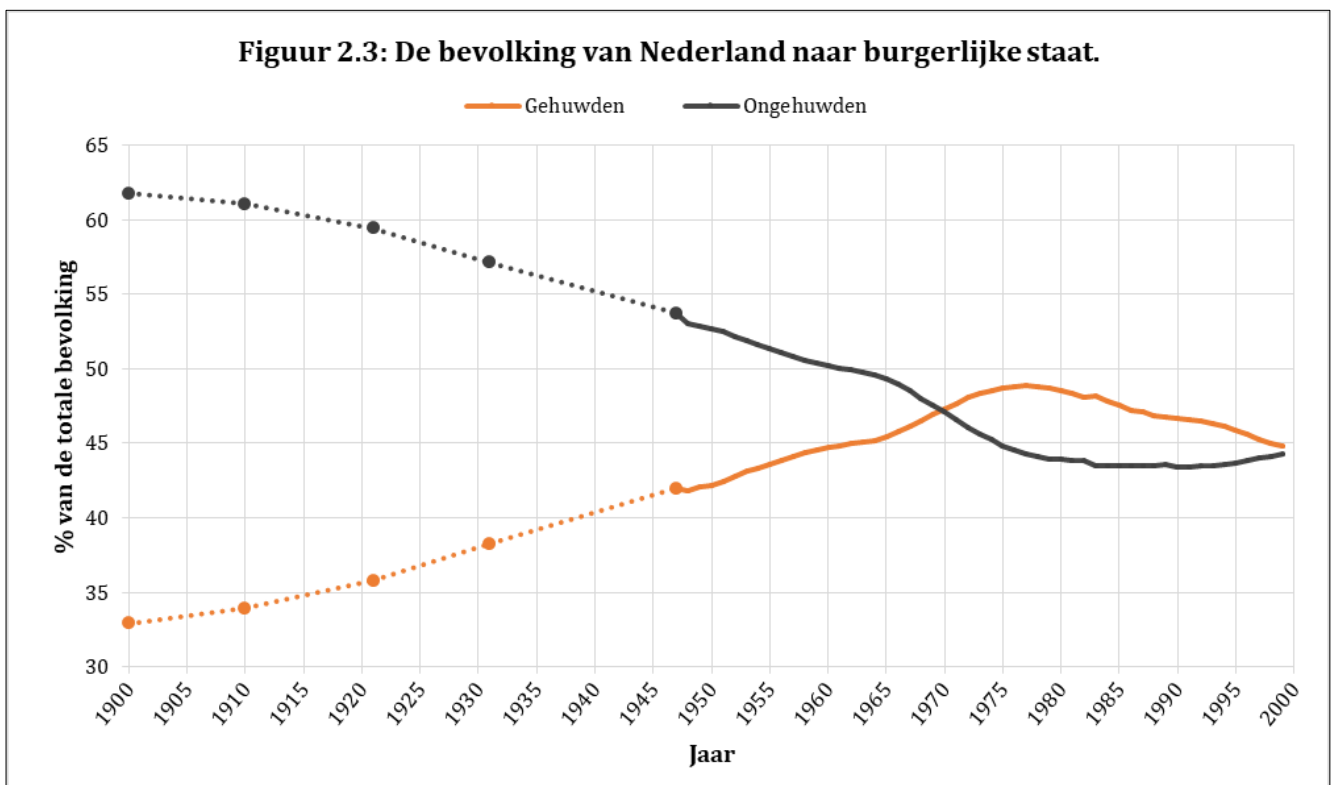
⁶⁰ Ibidem, 62.

⁶¹ Damsma, *Familieband*, 165.

⁶² Engelen, *Van 2 naar 16 miljoen mensen*, 36-37.

⁶³ Al vanaf de volkstelling van 1830 was het percentage ongehuwden binnen de Nederlandse bevolking consequent hoger dan het percentage gehuwden.

het aantal huwelijksluitingen tot 1970. De *marriage boomers* vormden nog tot ver in de twintigste eeuw een aanzienlijk deel van de gehuwde Nederlandse bevolking.

Bron: Het Centraal Bureau voor de Statistiek, 'Bevolking, huishoudens en bevolkingsontwikkeling; vanaf 1899', *Statline*.

Concluderend kunnen er in Nederland dus twee fasen van de *marriage boom* worden onderscheiden. De eerste fase van de *marriage boom* werd gekenmerkt door een kortstondige, doch extreme, stijging van het huwelijkscijfer en een relatief hoge gemiddelde huwelijksleeftijd omstreeks het einde van de Tweede Wereldoorlog. De tweede fase van de *marriage boom* voltrok zich hoofdzakelijk in de jaren zestig, hoewel de daling van de gemiddelde huwelijksleeftijd al was ingezet in de jaren vijftig. Deze fase werd gekarakteriseerd door een gestage, doch aanzienlijke, stijging van het huwelijkscijfer en een sterke daling van de gemiddelde huwelijksleeftijd.

Hoofdstuk III: het ontstaan van de *marriage boom* in Nederland

In het laatste hoofdstuk zullen voor de Nederlandse casus diverse hypothesen betreffende het ontstaan van de *marriage boom* worden getoetst. Hierbij komen onder andere de reeds geïntroduceerde hypothesen aan bod, welke uiteen zijn gezet in de status quaestionis, maar er worden ook nieuwe hypothesen geïntroduceerd en getoetst.

Recuperatie hypothese

Een van de vele verklaringen voor het ontstaan van de *marriage boom* is de zogeheten *recuperation hypothesis*, waarbij men ervan uit ging dat de piek in huwelijkssluitingen werd veroorzaakt door het massale uitstel van het huwelijk in oorlogstijd. Deze verklaring was aanvankelijk populair en onder andere Hajnal veronderstelde dat deelname aan de oorlog een versterkend effect had op de naoorlogse fluctuaties in het huwelijkscijfer.⁶⁴ Op basis van figuur 2.1 kan worden vastgesteld dat de recuperatie hypothese van toepassing lijkt te zijn op de Nederlandse casus, gezien de enorme stijging van het aantal huwelijkssluitingen in de jaren na de Tweede Wereldoorlog.

Daarentegen beweerden critici dat de recuperatie hypothese geen sluitende verklaring was voor de *marriage boom*, omdat de stijging van het huwelijkscijfer vaak al voor of tijdens de oorlog aanving en het huwelijkscijfer na de oorlog ook steeg in neutrale landen.⁶⁵ Op basis van figuur 2.1 kan ook deze kritiek op de recuperatie hypothese worden gerechtvaardigd. De *marriage boom*, in dit geval enkel de toename van het aantal huwelijkssluitingen, begon in Nederland namelijk al voor het ‘officiële’ einde van de oorlog, namelijk in 1944. Ter verdediging van de recuperatie hypothese is het echter noodzakelijk om hierbij te vermelden dat grote delen van Zuid-Nederland toentertijd al bevrijd waren en het einde van de oorlog, en het daarmee gepaard gaande wijdverspreide gevoel van optimisme, daar dus mogelijk al tot een toename in de huwelijksfrequentie had geleid. Verder beweerden critici dus dat het huwelijkscijfer ook in neutrale landen was gestegen na 1945 en het einde van de oorlog daardoor niet als verklaring kon worden gebruikt voor het stijgende aantal huwelijkssluitingen. Uit figuur 2.1 blijkt dat ook na de Eerste Wereldoorlog in het neutrale Nederland een opmerkelijke stijging van het aantal huwelijkssluitingen plaatsvond. Het is echter niet zo dat de Grote Oorlog geen gevolgen had voor Nederland. In tegendeel, de constante dreiging van omringende landen, de influx van Belgische vluchtelingen en de heersende voedselschaarste hadden wel degelijk impact op het neutrale Nederland.

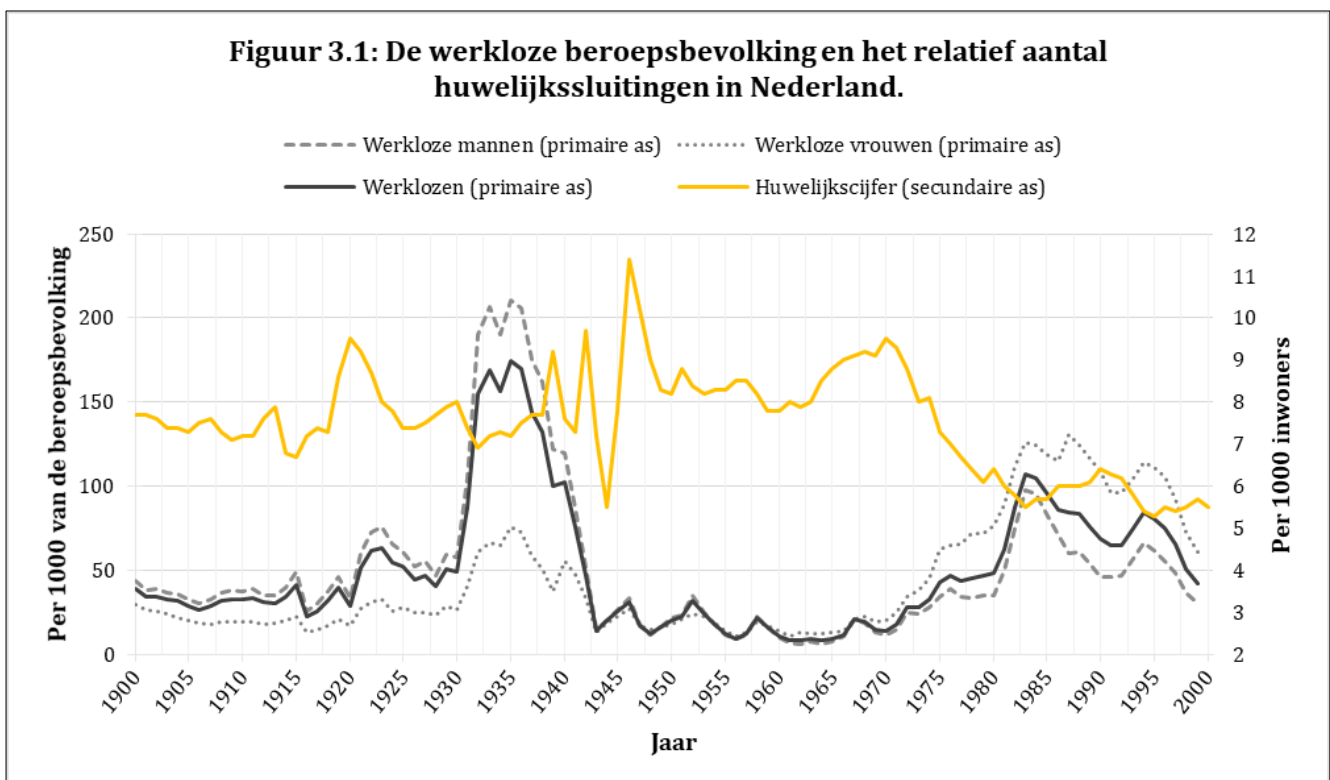
⁶⁴ Hajnal, ‘The marriage boom’, 80.

⁶⁵ Sánchez-Barricarte, ‘Measuring and explaining’, 97; Van Bavel en Reher, 262.

Concluderend lijkt de invloed van de recuperatie hypothese op het ontstaan van de *marriage boom* in Nederland onmiskenbaar, ondanks de gerechtvaardigde kritiek op de recuperatie hypothese. Vermoedelijk is het massale uitstel van huwelijken in oorlogstijd niet de enige verklaring voor het ontstaan van de *marriage boom*, maar het einde van de oorlog was zeker een belangrijke katalysator in het ontstaan van het toppunt van trouwlustigheid in Nederland.

Werkloosheid en lonen

Een andere belangrijke factor voor het ontstaan van de *marriage boom* was volgens de economen Butz en Ward een periodieke daling van de werkloosheid en een forse stijging van de lonen van werkende mannen.⁶⁶ Op basis van figuur 3.1 kan worden geconstateerd dat er in Nederland tot en met de jaren twintig een positief verband leek te bestaan tussen de werkloosheid en het huwelijkscijfer: hoge werkloosheid ging gepaard met een hoog huwelijkscijfer en vice versa. Na 1930 ontstond er een negatief verband tussen de werkloosheid en het huwelijkscijfer, wanneer de werkloosheid hoog was lag het huwelijkscijfer laag, zoals in de jaren dertig, en was de werkloosheid laag dan lag het huwelijkscijfer hoog, zoals in de jaren vijftig en zestig. Over de correlatie tussen werkloosheid en

Bron: Het Centraal Bureau voor de Statistiek, 'Beroepsbevolking; vanaf 1800 (12-uursgrens), 1800-2013', *Statline*; Het Centraal Bureau voor de Statistiek, 'Bevolking, huishoudens en bevolkingsontwikkeling; vanaf 1899', *Statline*.

⁶⁶ Butz en Ward, 'The emergence of', 318-318; Butz en Ward, 'Will U.S. fertility remain low?', 663-688.

nuptialiteit is maar weinig bekend. Waarom het verband tussen werkloosheid en het huwelijkscijfer veranderde van positief naar negatief is dan ook onduidelijk. Dat het huwelijkscijfer in tijden van grote werkloosheid daalde, zoals tijdens de economische crisis in de jaren dertig, kan daarentegen wel worden verklaard. Koppels werden namelijk geacht financieel en residentieel onafhankelijk te zijn direct na de sluiting van het huwelijk, maar door de crisis ontstond er grote financiële onzekerheid, men kon onverwacht ontslagen worden, waardoor velen het vermoedelijk niet aandurften om een huwelijk te sluiten en het huwelijk dus uitstelden tot economisch betere tijden.⁶⁷

Uit figuur 3.1 blijkt dat de werkloosheid in Nederland ten tijde van de *marriage boom* historisch laag was, zowel tijdens de eerste als de tweede fase. Tevens verwacht men, op basis van de wet van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt, dat de lonen in deze periode ook hoog waren. Het tegengestelde was echter het geval in naoorlogs Nederland. Tijdens de wederopbouw werd er door de kabinetten Drees een centraal geleide loonpolitiek gevoerd. Dat wil zeggen dat de staat zich actief bemoeide met de binnenlandse economie en loonvorming, om zo op internationaal niveau een goede concurrentiepositie voor Nederland en volledige werkgelegenheid te bewerkstelligen. In de jaren na de oorlog waren er dan ook bijna geen loonsverhogingen. Aan het einde van de jaren vijftig, gedurende de tweede fase van de *marriage boom*, werd de geleide loonpolitiek afgeschaft, wat leidde tot flinke loonsverhogingen voor de werkende Nederlander.⁶⁸ Ten gevolge van de lage werkloosheid en de hoge lonen voor mannen in de late jaren vijftig en zestig werd het mannelijk kostwinnersideaal, dat aanvankelijk slechts een onhaalbaar ideaal was voor de lagere regionen van de samenleving, dan ook de praktijk voor vele huishoudens in Nederland.⁶⁹ Mannelijke kostwinners waren tevens een interessante huwelijkspartij voor vrouwen.⁷⁰

Concluderend kan op basis van figuur 3.1 worden gesuggereerd dat de lage werkloosheid tijdens de eerste fase van de *marriage boom* vermoedelijk van invloed was op het hoge naoorlogse huwelijkscijfer, ondanks de lage lonen. De Butz-Ward hypothese lijkt in ieder geval van toepassing op de tweede fase van de *marriage boom* in Nederland.

Vrouwenarbeid

Andere auteurs benadrukten het verband tussen vrouwenarbeid en de veranderingen in nuptialiteit: diverse maatschappelijke factoren leidden er in de negentiende en twintigste eeuw toe dat vrouwen weinig kansen hadden op de arbeidsmarkt en zich dus simpelweg tot de privésfeer wendden, waarin

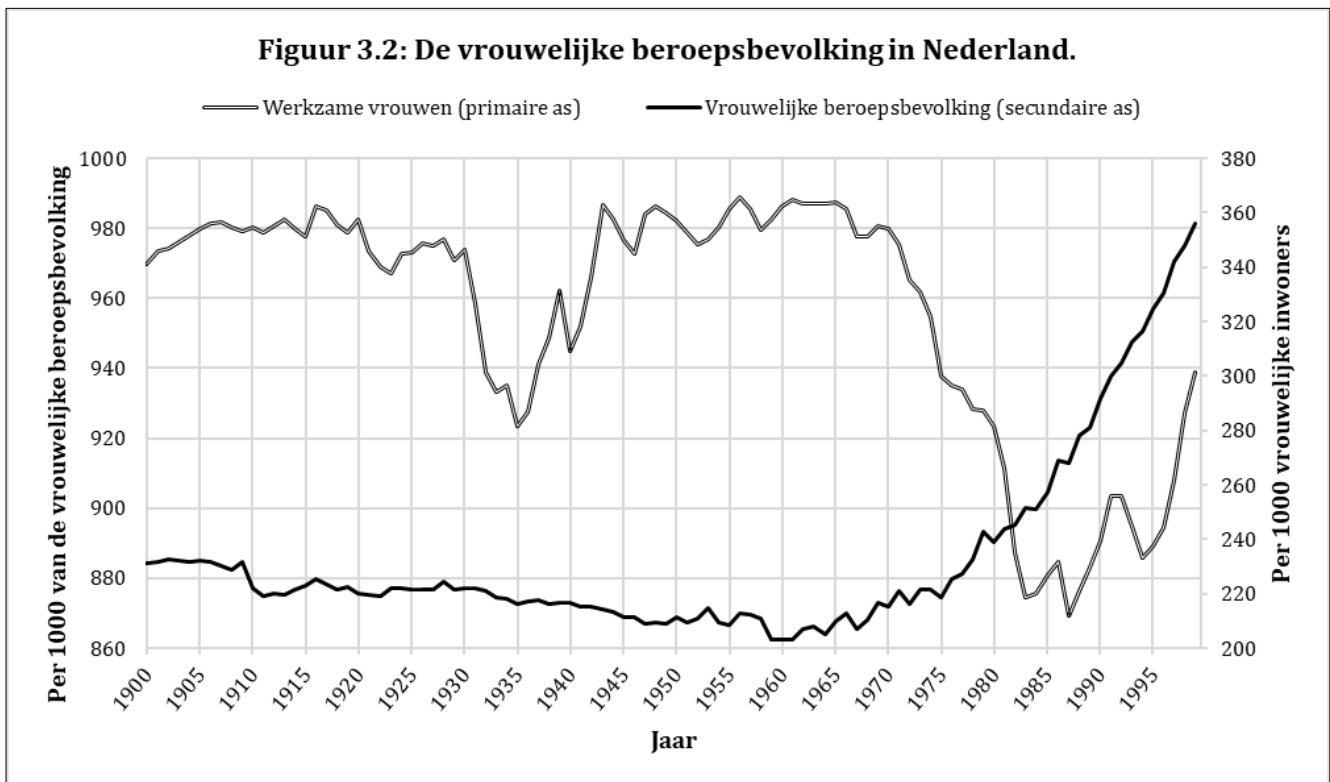
⁶⁷ Coontz, *Marriage*, 218.

⁶⁸ Peter van Griensven, 'Parlement en geleide loonvorming: het debat rond de Joekes-gulden', *Politieke Opstellen* 10 (1990), 127-148.

⁶⁹ Coontz, *Marriage*, 222-223.

⁷⁰ Sandström, 'A reversal of the socioeconomic gradient', 1644.

het huwelijk en het gezin centraal stonden.⁷¹ Op basis van deze hypothese zal dan ook worden getoetst of het aantal vrouwen op de arbeidsmarkt ten tijde van de *marriage boom* daadwerkelijk relatief klein was in vergelijking met andere perioden. In figuur 3.2 zijn het werkzame deel van de vrouwelijke beroepsbevolking, het aantal werkzame vrouwen per 1000 van de totale vrouwelijke beroepsbevolking, en de bruto arbeidsparticipatie onder vrouwen, het aantal vrouwen dat behoort tot de beroepsbevolking per 1000 vrouwen van de totale bevolking, weergegeven.⁷²

Bron: Het Centraal Bureau voor de Statistiek, 'Beroepsbevolking; vanaf 1800 (12-uursgrens), 1800-2013', *Statline*.

Op basis van figuur 3.2 kan worden vastgesteld dat gedurende de twintigste eeuw, tot ongeveer 1970, vrijwel alle vrouwen die tot de beroepsbevolking behoorden een baan hadden. Met uitzondering van de periode van economische crisis tijdens de jaren dertig, waarin vijandelijkheid ontstond jegens werkende vrouwen en een aanzienlijk deel van de vrouwelijke beroepsbevolking werkloos werd. Velen vonden het destijds een schande dat vrouwen werkten terwijl veel mannen werkloos waren. Tijdens de crisisjaren werd dan ook gepoogd om de werkende vrouwen door middel

⁷¹ Doepke, Hazan en Maoz, 'The baby boom and World War II', 1031-1073; Matthijs, 'Mimetic appetite for marriage', 118-122.

⁷² De vrouwelijke beroepsbevolking beslaat in figuur 3.2: vrouwen (15 tot 65 jaar), die ten minste twaalf uur per week werken; of werk hebben aanvaard waardoor ze tenminste twaalf uur per week gaan werken; of verklaren ten minste twaalf uur per week te willen werken, daarvoor beschikbaar zijn en activiteiten ondernemen om werk voor ten minste twaalf uur per week te vinden. De werkzame vrouwelijke beroepsbevolking beslaat in figuur 3.2: vrouwen (15 tot 65 jaar) die in Nederland wonen en betaald werk hebben van twaalf uur of meer per week.

van wetgeving uit te sluiten van de arbeidsmarkt. In navolging van de Amerikaanse *U.S. Economy Act* van 1932, waarin een verbod op twee werkenden binnen één huishouden werd afgekondigd, werd in Nederland een soortgelijke wet geïnitieerd door de rooms-katholieke minister Carl Romme, waarin hij voorstelde om betaald arbeid van gehuwde vrouwen te verbieden, met uitzondering van vrouwelijke kostwinners.⁷³ In de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog, maar met name tijdens de oorlog, kwam er verandering in deze afwijzende houding jegens vrouwenarbeid. Tijdens de oorlog werden vrouwen door de overheid aangemoedigd om buitenshuis te werken om de gemobiliseerde mannen te vervangen, zoals tevens blijkt uit het herstel van het aantal werkzame vrouwen binnen de totale vrouwelijke beroepsbevolking in figuur 3.2. In de literatuur werd gesuggereerd dat vrouwen vervolgens na afloop van de Tweede Wereldoorlog langzaam de arbeidsmarkt werden afgedreven en door het hernieuwde enthousiasme voor het mannelijk kostwinnersideaal wederom werden teruggedrongen tot de privésfeer.⁷⁴ Dit blijkt echter niet het geval voor de vrouwelijke beroepsbevolking in Nederland. Ook in de decennia na de oorlog bleven nog veel vrouwen aan het werk.

Uit figuur 3.2 blijkt dat de bruto arbeidsparticipatie onder Nederlandse vrouwen tot halverwege de jaren zestig daalde, dat wil zeggen dat er relatief weinig vrouwen wilden toetreden op de arbeidsmarkt. Tijdens de tweede fase van de *marriage boom* daalde de bruto arbeidsparticipatie onder vrouwen tot een dieptepunt. Relatief veel vrouwen kozen er toentertijd dus voor om niet te werken en wendden zich tijdens *golden age of marriage* tot de privésfeer. Op basis van figuur 3.2 kan deze gestage daling van de bruto arbeidsparticipatie, onder invloed van de diverse manieren waarop vrouwenarbeid in toom werd gehouden, in verband worden gebracht met de structurele stijging van het huwelijkscijfer tot 1970. Hierbij stond de belangrijke keuze voor vrouwen tussen carrière en gezin centraal. Pas rond 1970 kreeg de vrouwelijke beroepsbevolking een impuls, niet geheel toevallig viel dit samen met de *marriage bust*. Het wegvallen van maatschappelijke en wettelijke bezwaren tegen vrouwenarbeid en de toenemende behoefte aan financiële onafhankelijkheid van vrouwen leidde in deze periode tot een snelle toename van het aantal werkende of werkzoekende vrouwen, met een daling van het huwelijkscijfer tot gevolg.⁷⁵

Op basis van bovenstaande bevindingen kan enerzijds worden geconcludeerd dat vrouwen tijdens de *marriage boom* niet van de arbeidsmarkt werden afgedreven, in tegendeel veel werkende vrouwen behielden in Nederland hun positie op de arbeidsmarkt. Anderzijds werden vrouwen tot

⁷³ Rob Hartmans, 'Gevecht tegen het aanrecht: feminisme in de jaren 30', *Historisch Nieuwsblad* <<https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/32574/gevecht-tegen-het-aanrecht-feminisme-in-de-jaren-30.html>> [geraadpleegd op 8-2-2020]; Coontz, *Marriage*, 219.

⁷⁴ Coontz, *Marriage*, 220-222.

⁷⁵ Ibidem, 252-254.

1970 tot op zekere hoogte weerhouden van toetreding tot de arbeidsmarkt, wat blijkt uit de lage bruto arbeidsparticipatie graad onder Nederlandse vrouwen, met name tijdens de *marriage boom*. De hypothese van Doepke, Hazan en Moaz lijkt dan ook op te gaan voor de *marriage boom* in Nederland: vrouwen hadden na de Tweede Wereldoorlog weinig mogelijkheden tot toetreding op de arbeidsmarkt en wendden zich tot het huwelijk.

Sekseratio

Een andere factor die mogelijk van invloed was op het ontstaan van de *marriage boom* was volgens Akers de zogeheten *marriage squeeze*, een onbalans in het aantal huwbare mannen en vrouwen binnen een bepaalde populatie. Volgens Akers zouden scheve sekseratio's veranderingen in de huwelijksfrequentie en de gemiddelde huwelijksleeftijd teweegbrengen.⁷⁶ Hirschman en Matras concludeerden daarentegen dat er over het algemeen geen overtuigende samenhang bestond tussen de jaarlijkse fluctuaties in het aantal mannen en vrouwen op de huwelijksmarkt en de huwelijksfrequentie.⁷⁷

Op basis van figuur 3.3 kan worden vastgesteld dat de scheve sekseratio's na de Tweede Wereldoorlog leidden tot een verandering in het huwelijkspatroon, zoals door Akers werd gesuggereerd, in dit geval betreft het een hoge huwelijksfrequentie. Gedurende en na afloop van de oorlog ontstond er in Nederland een 'tekort' aan mannen, onder invloed van de relatief hoge mortaliteit onder mannen ten opzichte van vrouwen, ten gevolge van de oorlog en de hongerwinter.⁷⁸ Het tekort aan mannen dat na de oorlog ontstond leidde vermoedelijk tot trouwlustigheid onder vrouwen uit angst om nooit een man te vinden.⁷⁹ Daarentegen werd de tweede fase van de *marriage boom* gekenmerkt door een nagenoeg evenwichtig sekseratio en een hoog huwelijkscijfer. Ten grondslag aan deze waarneming ligt vermoedelijk een andere verklaring met betrekking tot de beschikbaarheid van potentiële huwelijkspartners. Op basis van de veronderstelling dat een huwelijk werd gesloten tussen één man en één vrouw en men maar één maal in het leven huwde, zou een evenwichtig sekseratio, dat wil zeggen even veel mannen als vrouwen binnen een bepaalde populatie, resulteren in een optimale benutting van alle beschikbare huwelijkspartners en dus een hoge huwelijksfrequentie.⁸⁰ Wanneer er bijvoorbeeld 100 mannen en 100 vrouwen zijn binnen een

⁷⁶ Akers, 'On measuring', 908.

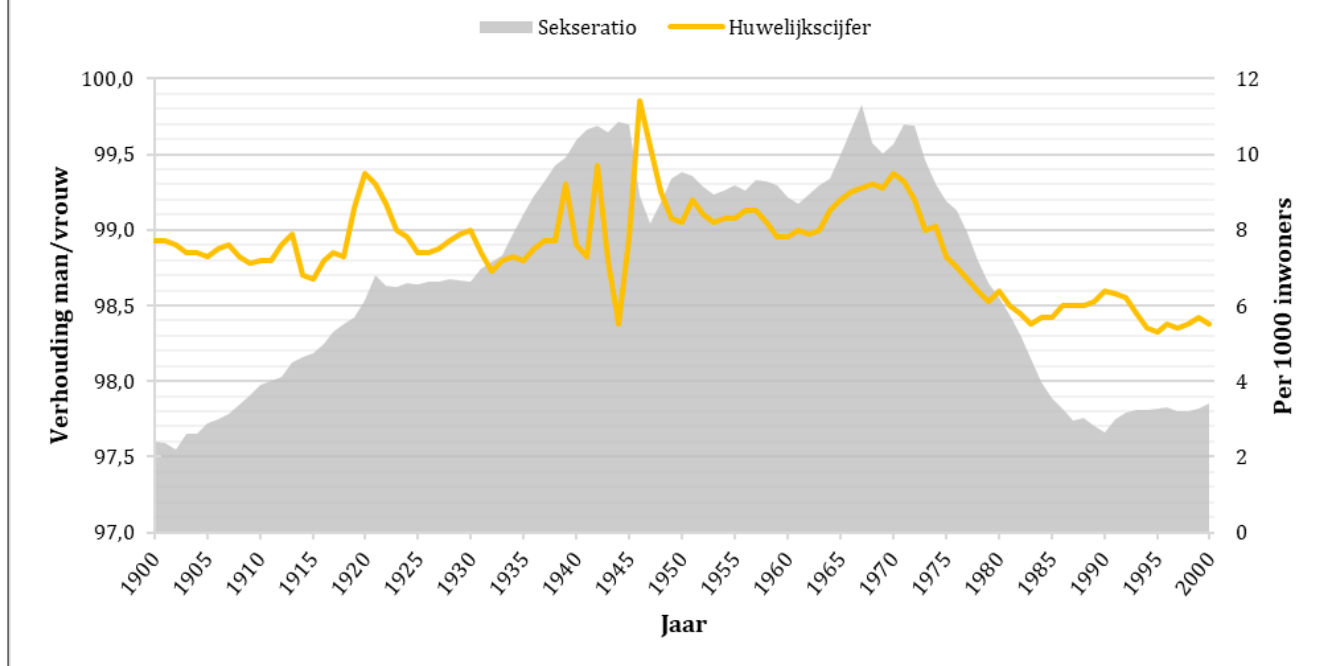
⁷⁷ Hirschman en Matras, 'A new look', 549-569.

⁷⁸ Tijdens het hoogtepunt van de eerste fase van de *marriage boom*, tussen 1944 en 1946, overleden er gemiddeld 1248 mannen per 1000 vrouwen. Op basis van: Het Centraal Bureau voor de Statistiek, 'Bevolking, huishoudens en bevolkingsontwikkeling; vanaf 1899', *Statline* <<https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/37556/table?dl=55F1>> [geraadpleegd op 6-3-2020].

⁷⁹ Akers, 'On measuring', 908.

⁸⁰ Een evenwichtig sekseratio, even veel mannen als vrouwen binnen een bepaalde populatie, is in deze figuur weergegeven als 100.

Figuur 3.3: De ontwikkeling van de sekseratio en het huwelijkscijfer in Nederland.

Bron: Het Centraal Bureau voor de Statistiek, 'Bevolking, huishoudens en bevolkingsontwikkeling; vanaf 1899', *Statline*.

bepaalde populatie zou dit resulteren in 100 huwelijken. Wanneer er slechts 95 vrouwen en 100 mannen zijn, zou dit in theorie leiden tot maar 95 huwelijken. Deze theorie lijkt, op basis van figuur 3.3 de enige verklaring voor het nagenoeg evenwichtige sekseratio en de hoge huwelijksfrequentie tijdens de tweede fase van de *marriage boom*. Hoewel er in de praktijk natuurlijk nog vele andere factoren van invloed waren op de partnerkeuze, zoals bijvoorbeeld sociale status, liefde en geografische nabijheid.

Er dient echter een kanttekening te worden geplaatst bij bovenstaande beweringen: figuur 3.3 beslaat namelijk de gehele Nederlandse bevolking, waaronder ook kinderen, ouderen en reeds getrouwde Nederlanders, welke zich in de praktijk niet op de huwelijksmarkt begaven. In figuur 3.4 is dan ook de ontwikkeling van de sekseratio van ongehuwde mannen en vrouwen van huwbare leeftijd in kaart gebracht, omdat: "sex ratios that pertain to the total population do not fully reflect the relative supply of males and females in the marriage market. The ratio of single males to single females or marriageable age should be a better measure of relative supply."⁸¹ In navolging van Hajnal is de huwbare leeftijdscategorie vastgesteld op 20 tot 49 jaar.

Op basis van figuur 3.3 zou men verwachten dat ook onder de ongehuwde mannen en vrouwen van huwbare leeftijd er een tekort aan mannen ontstond na de Tweede Wereldoorlog. Uit figuur 3.4

⁸¹ Akers, 'On measuring', 919.

Figuur 3.4: De ontwikkeling van de sekseratio van ongehuwden van huwbare leeftijd.

Jaar	1899	1909	1920	1930	1947	1960	1971
Sekseratio	107	106	103	106	115	133	159

Bron: Nederlandse volkstellingen van 1899, 1909, 1920, 1930, 1947, 1971 (zie bibliografie).

* Het exacte aantal ongehuwde mannen en vrouwen in de huwbare leeftijdscategorie in 1960 staan vermeld in de verslaglegging van de volkstelling van het jaar 1971.

blijkt echter dat er een groot overschot aan ongehuwde mannen was binnen de huwbare leeftijdscategorie in deze periode, ten tijde van de eerste fase van de *marriage boom*. Dat wil zeggen dat de erbarmelijke omstandigheden van oorlog en hongersnood voornamelijk de jonge en oude mannen betrof, buiten de leeftijdscategorie 20 tot 49 jaar. Bovendien blijkt, in tegenstelling tot het vastgestelde evenwichtige sekseratio tijdens de tweede fase van de *marriage boom* in figuur 3.3, dat er een totale onbalans bestond in het aantal ongehuwde mannen en vrouwen van huwbare leeftijd in 1960. Over het algemeen bestond er dus juist een overschot aan huwbare mannen tijdens de *marriage boom*, zowel in de eerste als in de tweede fase. Op basis van de slechts sporadische gegevens over de sekseratio's van ongehuwden in Nederland, is vanwege de sterke jaarlijkse fluctuaties van het huwelijkscijfer de invloed van de *marriage squeeze* op de huwelijksfrequentie lastig in te schatten.

Uitbouw verzorgingsstaat

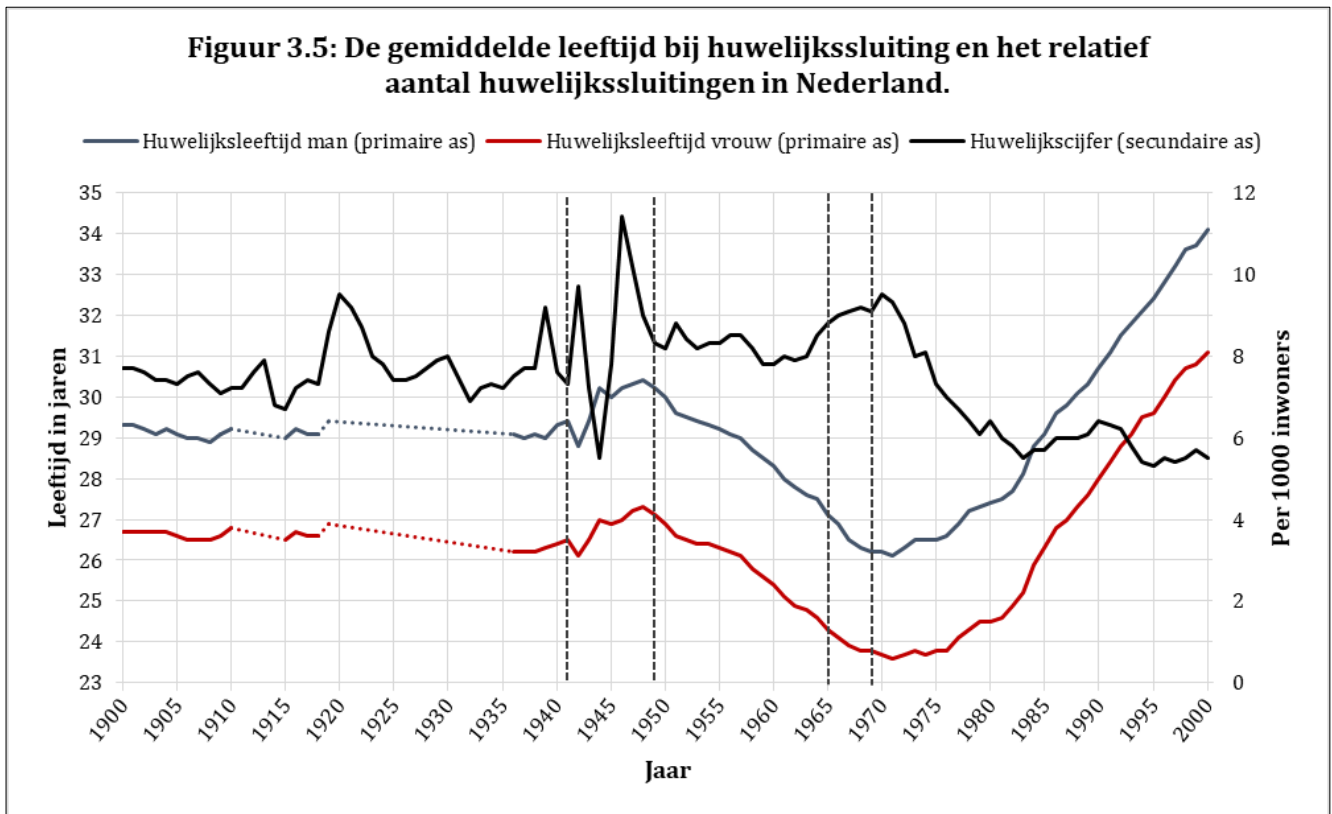
Een andere verklaring voor het ontstaan van de *marriage boom* heeft betrekking op de uitbouw van de verzorgingsstaat in de loop van de twintigste eeuw. De uitbouw van de verzorgingsstaat en de invoering van bijbehorende sociale wetgeving had vermoedelijk tot gevolg dat de bestaansonzekerheid onder jongvolwassenen grotendeels verdween en zij massaal op jonge leeftijd een gezin stichtten, met het huwelijk als beginpunt.⁸² Andere auteurs constateerden daarentegen dat het welzijnsbeleid van de overheid werkte als een ontmoediging van het huwelijk en juist de oorzaak van de *marriage bust* was.⁸³

In figuur 3.5 zijn de ontwikkeling van het huwelijkscijfer en de gemiddelde huwelijksleeftijd in beeld gebracht en zijn de jaren waarin bepaalde sociale wetten in Nederland in werking traden gemarkeerd. Het jaar 1941 markeert de inwerkingtreding van de Algemene Kinderbijslagwet (AKW), welke fungeert als tegemoetkoming in de onderhoudskosten van een kind door de overheid. Aanvankelijk betrof het enkel een toeslag voor werknemers met meer dan één kind, maar na de oorlog werd deze regeling uitgebreid tot het eerste kind. Vervolgens ging in 1949 de werkloosheidswet

⁸² Damsma, *Familieband*, 146-154 en 197-200; Sandström, 'A reversal of the socioeconomic gradient', 1646-1650.

⁸³ Sánchez-Barricarte, 'Measuring and explaining', 101-102.

(WW) in Nederland van kracht, welke werklozen met een arbeidsverleden een uitkering bood. In 1965 werd onder invloed van de invoering van de Algemene Bijstandswet (ABW), de Nederlandse overheid verantwoordelijk voor de ‘armenzorg’ en ten slotte werd in 1969 het wettelijk minimumloon ingevoerd, waardoor de financiële zekerheid onder de werkende Nederlanders toenam.⁸⁴

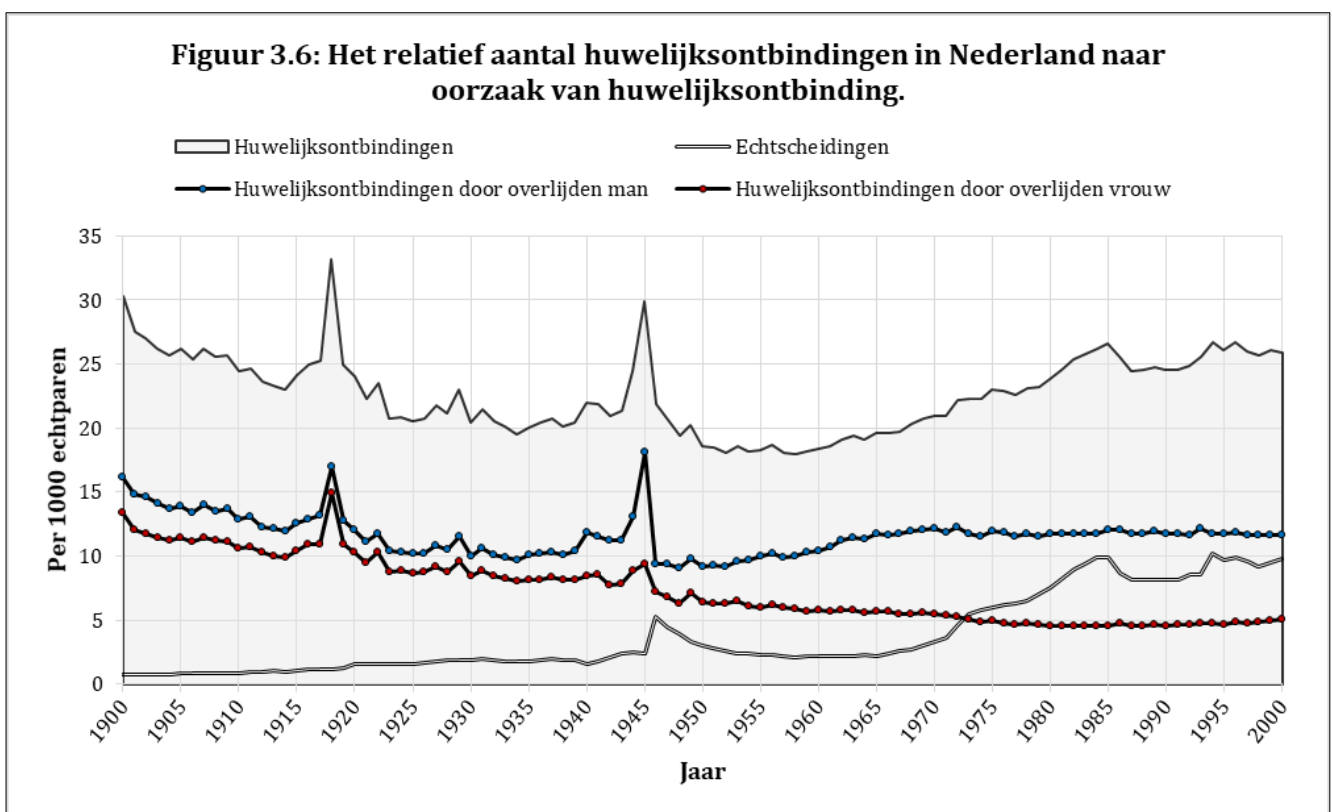
Bron: Het Centraal Bureau voor de Statistiek, ‘Bevolking, huishoudens en bevolkingsontwikkeling; vanaf 1899’, *Statline*.

De exacte mate van invloed van de uitbouw van de verzorgingsstaat op het ontstaan van de *marriage boom* in Nederland is op basis van figuur 3.5 niet te achterhalen. Het is opvallend dat de sociale wetgeving in de praktijk werd gebracht voorafgaand aan en tijdens de *marriage boom*, maar ter verdediging van de hypothese dat de uitbouw van de welvaartstaat juist leidde tot het einde van de *marriage boom* kan op basis van figuur 3.5 ook worden vastgesteld dat invoering van de sociale wetgeving aan het einde van de jaren zestig mogelijk de aanleiding was voor het ontstaan van de *marriage bust*. Beide hypothesen kunnen niet worden bevestigd, noch worden ontkracht. Het gaat hier namelijk hoofdzakelijk over een mentaliteitsverandering naar een gevoel van meer bestaanszekerheid, welke niet meetbaar is, waarbij de uitbouw van de verzorgingsstaat mogelijk een rol speelde.

⁸⁴ Damsma, *Familieband*, 152-154; De Regt, ‘Het ontstaan van het moderne gezin’, 232-233.

Huwelijksontbinding en hertrouw

De volgende hypothese is gebaseerd op de in de literatuur uitgebreid beschreven onderwerpen huwelijksontbinding en hertrouw. Deze verschijnselen zijn nog niet eerder in verband gebracht met het ontstaan van de *marriage boom*, ondanks het opvallend grote aantal huwelijksontbindingen in Nederland in de jaren na de Tweede Wereldoorlog, tijdens de eerste fase van de *marriage boom*. Mogelijk leverden deze gescheiden en verweduwdde Nederlanders een aanzienlijke bijdrage aan de *marriage boom* door op korte termijn te hertrouwen. De mogelijke invloed van deze ‘hertrouwers’ op het ontstaan van het hoge huwelijkscijfer tijdens de eerste fase van de *marriage boom* zal dan ook worden onderzocht.

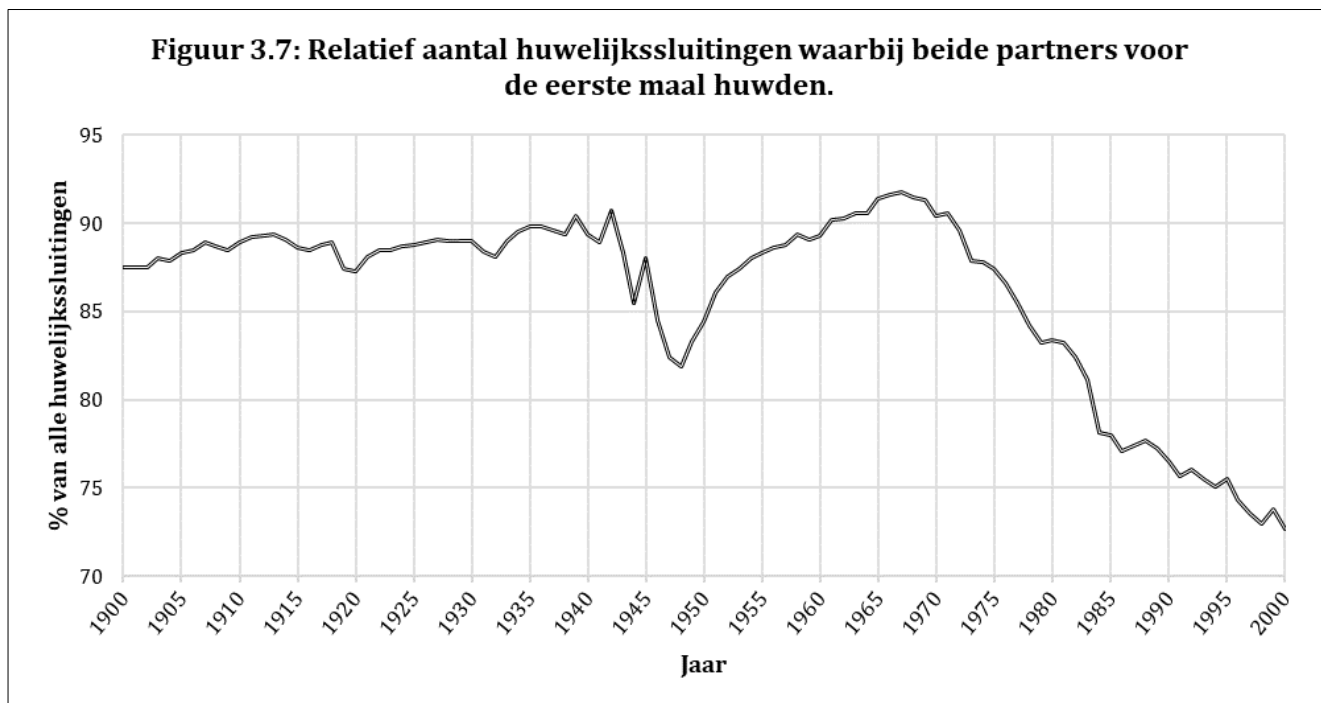
Bron: Het Centraal Bureau voor de Statistiek, 'Bevolking, huishoudens en bevolkingsontwikkeling; vanaf 1899', *Statline*.

In figuur 3.6 is de ontwikkeling van het aantal huwelijksontbindingen in Nederland, zowel door echtscheiding als door verweduwing, in beeld gebracht. Over het algemeen kan worden vastgesteld dat vlak na de beide wereldoorlogen een kortstondige stijging in de huwelijksontbindingen door verweduwing plaatsvond. De piek na de Eerste Wereldoorlog is vermoedelijk te wijten aan de Spaanse Griep epidemie, gezien het feit dat Nederland geen grote rol speelde in deze oorlog en het aantal huwelijksontbindingen door het overlijden van de man en vrouw vrijwel even groot was. De piek in verweduwing na de Tweede Wereldoorlog wijst echter wel op de invloed van de daadwerkelijke oorlogsvoering, aldaar het aantal huwelijksontbindingen door het

overlijden van de man groter is dan het aantal huwelijksontbindingen door het overlijden van de vrouw.

Het echtscheidingscijfer, het aantal echtscheidingen per 1000 echtparen, vertoont in twintigste-eeuws Nederland volgens figuur 3.6 een geheel andere ontwikkeling. In de eerste helft van de twintigste eeuw werd het echtscheidingscijfer gekenmerkt door een slechts gestage groei, ten gevolge van het feit dat echtscheiding nog tot ver in de twintigste eeuw als een schande werd gezien en een wettelijke echtscheiding tevens een kostbare en ingewikkelde aangelegenheid was.⁸⁵ Aan deze geleidelijke groei kwam een einde met de opmerkelijke piek in het aantal echtscheidingen vlak na de Tweede Wereldoorlog. Deze ‘echtscheidingsgolf’ wordt vaak in verband gebracht met de “painful and traumatic reunions” van veteranen met hun huwelijkspartner en gezin na afloop van de oorlog.⁸⁶ Na deze piek volgde voor het eerst sinds decennia weer een daling van het aantal echtscheidingen in de jaren vijftig en zestig, ten tijde van de tweede fase van de *marriage boom*. Rond 1970 begon het echtscheidingscijfer opnieuw te stijgen, mede onder invloed van de toegenomen onafhankelijkheid van vrouwen en de invoering van een nieuwe echtscheidingswet in Nederland in 1971, welke echtscheiding toegankelijker maakte, doordat er geen ‘schuld’ meer hoefde te worden bewezen.⁸⁷

Op basis van figuur 3.7 kan worden geconstateerd dat tijdens de nasleep van de oorlog een groot aantal weduwen en weduwnaars hertrouwden en dat het hoge echtscheidingscijfer leidde tot

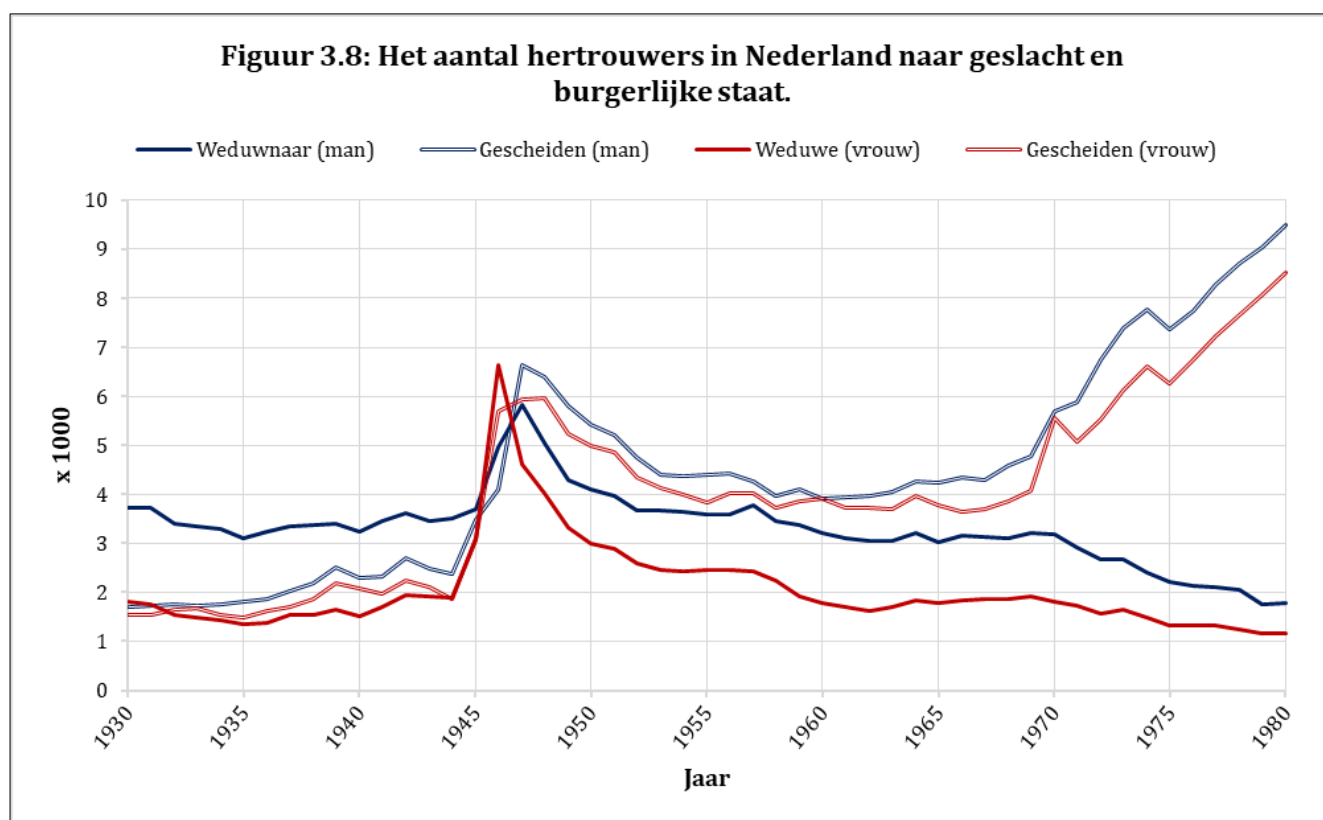
Bron: Het Centraal Bureau voor de Statistiek, ‘Bevolking, huishoudens en bevolkingsontwikkeling; vanaf 1899’, *Statline*.

⁸⁵ Engelen, *Van 2 naar 16 miljoen mensen*, 51-53; Van Poppel, *Trouwen in Nederland*, 409-411.

⁸⁶ Coontz, *Marriage*, 224.

⁸⁷ Coontz, *Marriage*, 252; Damsma, *Familieband*, 168-170; Engelen, *Van 2 naar 16 miljoen mensen*, 53.

een toename van het aantal huwelijken waarbij een gescheiden man of vrouw betrokken was.⁸⁸ Voorafgaand aan deze ontwikkeling bestond er tot 1940 een vrij eenduidig patroon waarbij ongeveer 87% tot 90% van de huwelijken bestond uit twee partners die voor de eerste maal huwden. Maar tijdens en kort na de Tweede Wereldoorlog daalde het percentage huwelijksluitingen waarbij beide partners voor de eerste maal huwden drastisch. De piek in het aantal huwelijksontbindingen in de jaren na de oorlog, zowel door echtscheiding als door verweduwing, leidde dus tot een groter percentage huwelijken waarbij minstens één hertrouwer was betrokken. Eveneens komt de omslag naar een stijging van het percentage huwelijken dat werd gesloten tussen twee ongehuwden tijdens de jaren vijftig en zestig overeen met het lage aantal huwelijksontbindingen in deze periode, wat leidde tot weinig hertrouwers op de huwelijksmarkt.

Bron: Het Centraal Bureau voor de Statistiek, 'Jaarcijfers voor Nederland', *Historische Collectie CBS* (tot 1950); Het Centraal Bureau voor de Statistiek, 'Huwen en partnerschapsregistraties; kerncijfers', *Statline* (vanaf 1950).

Uit figuur 3.8 kan worden afgeleid dat gedurende de eerste fase van de *marriage boom*, in de jaren na de Tweede Wereldoorlog, aanzienlijk meer gescheiden en verweduwde Nederlanders hertrouwden in vergelijking met de voorafgaande decennia. Er kan dus worden geconstateerd dat het stijgende aantal gescheiden en verweduwde personen dat na de oorlog hertrouwde, een bijdrage

⁸⁸ Van Poppel, *Trouwen in Nederland*, 275-283.

leverde aan de piek in het aantal huwelijkssluitingen tussen 1944 en 1946. Het aandeel van deze hertrouwers in het totaal aantal huwelijkssluitingen is echter gering. Tijdens de hoogtijdagen van de eerste fase van de *marriage boom*, in dit geval is 1946 als uitgangspunt genomen, huwden jaarlijks maar liefst 214.000 Nederlanders. Slechts ongeveer 21.000 van deze trouwlustigen waren al eerder getrouwd geweest. Concluderend leidde de Tweede Wereldoorlog tot een omvangrijk aantal huwelijksontbindingen, wat resulteerde in een groot aantal hertrouwers op de huwelijksmarkt, waaruit een opmerkelijke daling van het percentage huwelijken tussen twee ongehuwden volgde. De hertrouwers hadden uiteindelijk een gering, doch merkbaar, aandeel in de hoge huwelijksfrequentie tijdens de eerste fase van de *marriage boom*.

Regionale en lokale context

Ten slotte bestaat er nog een leemte op het gebied van onderzoek naar het ontstaan en het verloop van de *marriage boom* op regionaal en lokaal schaalniveau. Hoewel deze leemte al eerder werd geconstateerd, is er tot op heden nog nauwelijks onderzoek gedaan naar de regionale en lokale ontwikkeling van de *marriage boom*.⁸⁹ Meer algemeen zijn er wel degelijk onderzoeken geweest naar regionale verschillen in trouwgedrag. Van Poppel besteedde in *Trouwen in Nederland* uitgebreid aandacht aan de sociale en regionale differentiatie van het negentiende en vroeg twintigste-eeuwse huwelijkspatroon in Nederland.⁹⁰ Amerikaans demograaf Susan Cotts Watkins onderzocht tevens de provinciale verschillen in nuptialiteit binnen diverse Europese landen in de periode vanaf 1870 tot 1960.⁹¹ In dit laatste gedeelte zal, in tegenstelling tot Van Poppel en Watkins, nadrukkelijk aandacht worden besteed aan het verloop van de *marriage boom* op provinciaal en gemeentelijk niveau. Landelijke trends kunnen namelijk afwijken van ontwikkelingen die op een lager schaalniveau plaatsvinden.

In figuur 3.9 en figuur 3.10 ziet men over het algemeen dat er bij aanvang van de twintigste eeuw nog vrij expliciete regionale en lokale verschillen in trouwgedrag bestonden, maar in de loop van de twintigste eeuw vond er een nivellering van deze verschillen in huwelijksfrequentie plaats.⁹² Het nationale gemiddelde huwelijkscijfer werd in de loop van de tijd dan ook steeds representatiever

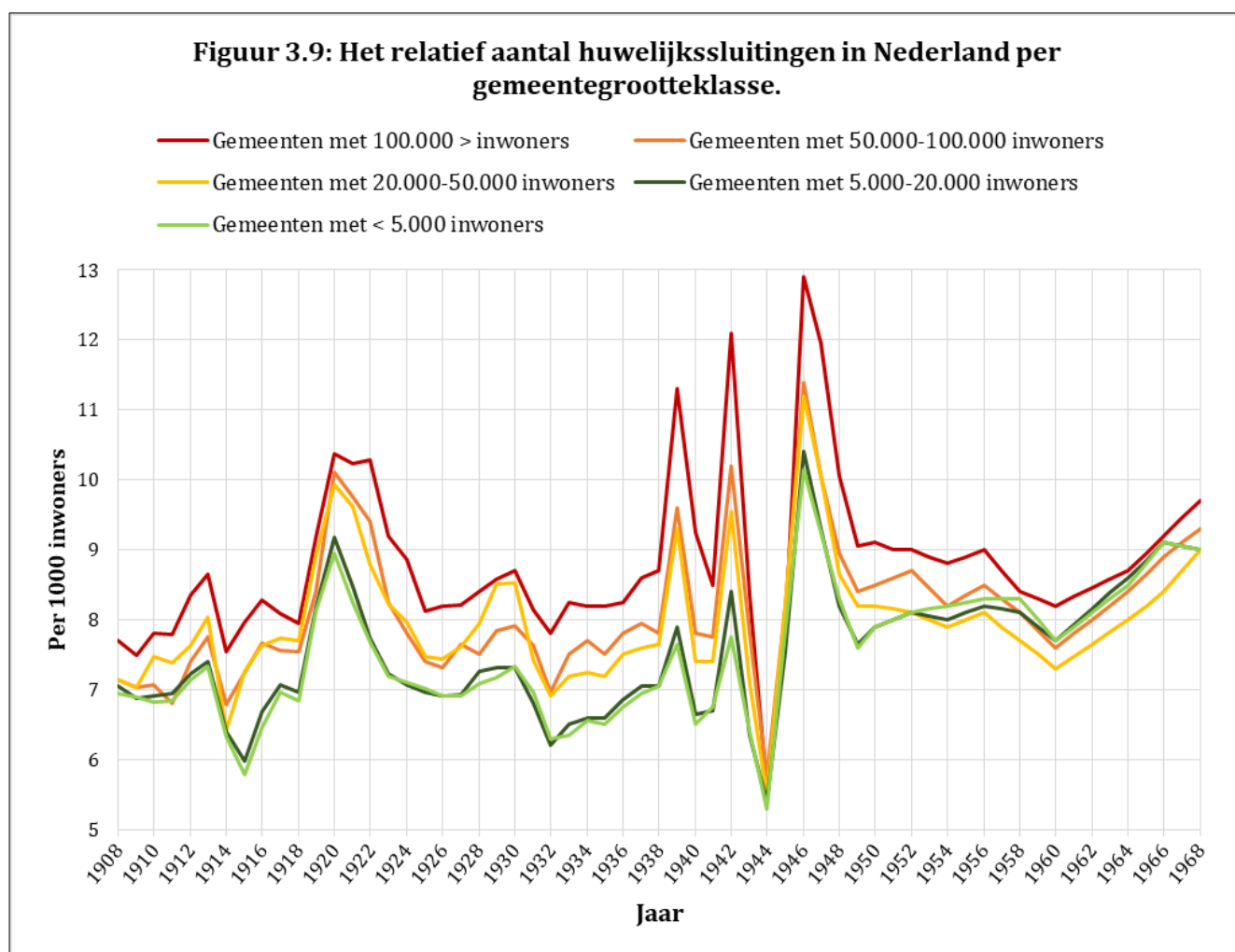
⁸⁹ Sánchez-Barricarte, 'Measuring and explaining', 103.

⁹⁰ Van Poppel, *Trouwen in Nederland*, 1-17.

⁹¹ Susan Watkins, 'Regional patterns of nuptiality in Europe, 1870-1960', *Population Studies* 35:2 (1981), 199-215.

⁹² Voor figuur 3.9 en figuur 3.10 is gebruik gemaakt van de 'Jaarcijfers voor Nederland' uit de historische collectie van het CBS. Tot en met het jaar 1949 waren enkel het aantal huwendes per 1000 inwoners voor alle provincies en gemeentegroottes bekend en vanaf het jaar 1950 waren enkel het aantal huwelijken per 1000 inwoners voor alle provincies en gemeentegroottes bekend. Om het huwelijkscijfer – het aantal huwelijken per 1000 inwoners – te berekenen is voor de jaren tot en met 1949 telkens het aantal huwendes gedeeld door twee, omdat een huwelijk normaliter tussen twee personen wordt gesloten.

voor de afzonderlijke provincies en gemeenten.⁹³ Figuur 3.9, betreffende de gemeentegrootteklassen, laat zien dat het huwelijkscijfer aanvankelijk in de grote en middelgrote gemeenten, de meer stedelijke gebieden, aanzienlijk hoger lag dan in de kleine plattelandsgemeenten. De eerste fase van de *marriage boom* werd het sterkst gevoeld in de grote gemeenten. De tweede fase van de *marriage boom*, in de jaren vijftig en zestig, had op alle gemeentegrootteklassen ongeveer dezelfde impact, hoewel de kleine gemeenten in de jaren vijftig een echte inhaalslag maakten wat betreft de hoge huwelijksfrequentie. Dat de eerste fase van de *marriage boom* de grootste invloed had op de stedelijke grote gemeenten kan in verband worden gebracht met het feit dat de impact van de oorlog over het algemeen groter was op de steden dan het platteland. In navolging van de recuperatie hypothese was het optimisme na de oorlog dan mogelijk ook groter in deze stedelijke gebieden dan op het platteland en bracht dit in de grote gemeenten een grotere mate van trouwlustigheid met zich mee.

Bron: Het Centraal Bureau voor de Statistiek, 'Jaarcijfers voor Nederland', *Historische Collectie CBS*.

⁹³ Engelen, *Van 2 naar 16 miljoen mensen*, 32; Hofstee, *Korte demografische geschiedenis*, 44-45.

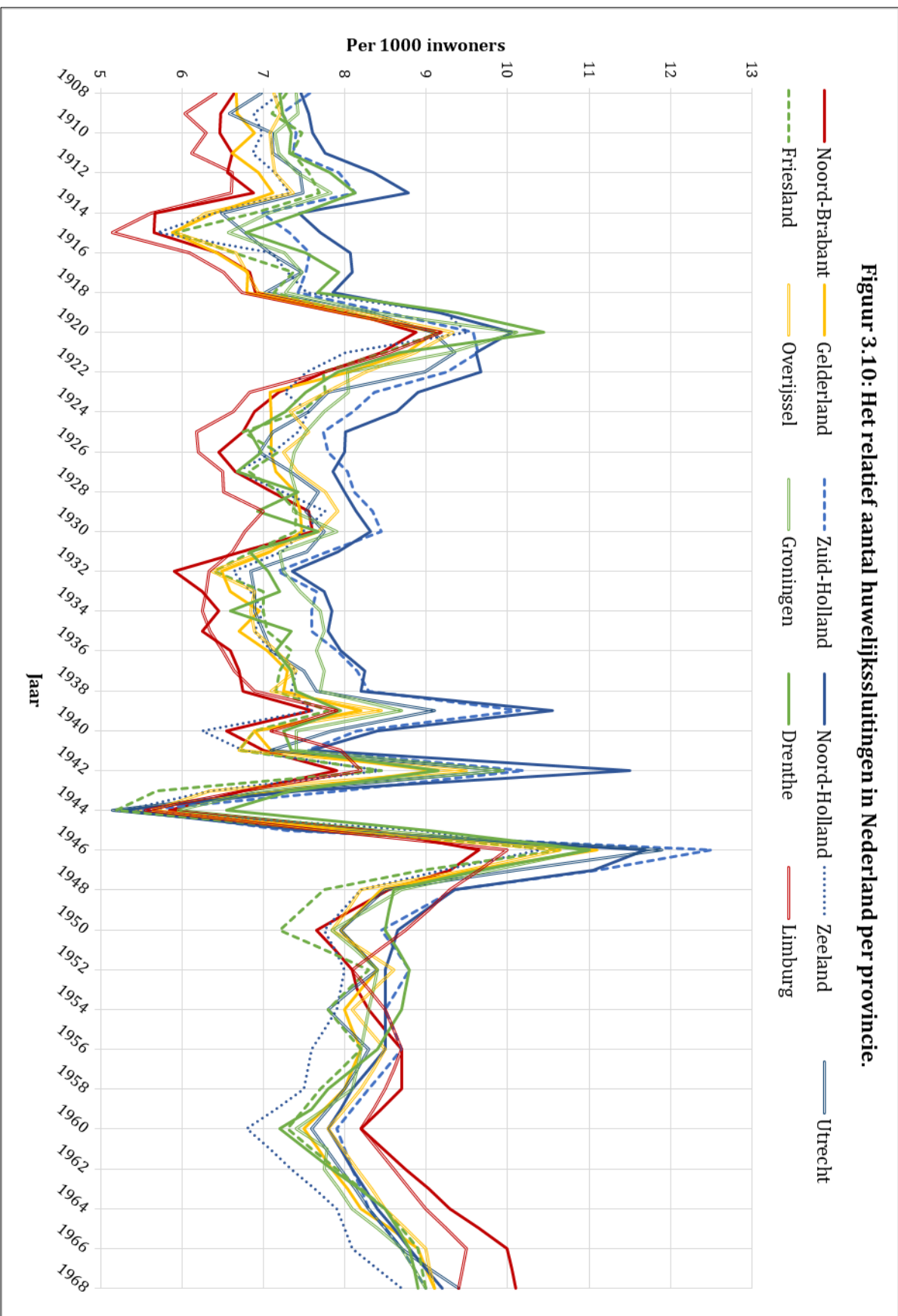
Uit figuur 3.10 blijkt dat de westelijke kustprovincies Zuid-Holland en Noord-Holland tot 1950 werden gekenmerkt door de hoogste huwelijkscijfers en aan de andere kant van het spectrum bevonden zich met name de zuidelijke provincies Limburg en Noord-Brabant, die gekenmerkt werden door lage huwelijkscijfers. Ten tijde van de eerste fase van de *marriage boom* werden de hevigste pieken in nuptialiteit ervaren in de westelijke kustprovincies en in Utrecht. Na 1960 deed zich vervolgens een opmerkelijke omslag voor. Ten tijde van de tweede fase van de *marriage boom* werden opeens de meeste huwelijken voltrokken in Limburg en Noord-Brabant, terwijl de twee vroegere koplopers Noord- en Zuid-Holland, de laagste plaatsen innamen.⁹⁴ In lijn met deze waarneming concludeerde de demograaf Jesús Sánchez-Barricarte al eerder dat de landen met de laagste huwelijkscijfers voor de Tweede Wereldoorlog een omvangrijkere en hevigere *marriage boom* ervoeren in vergelijking met andere landen.⁹⁵ Bovendien lijkt er dus opnieuw sprake te zijn van een noordwest-zuidoost-opschuiving van de ontwikkeling van het huwelijkspatroon, zoals Hofstee al eerder voor de negentiende eeuw vaststelde.⁹⁶

De trouwlustigheid van de Nederlanders hing dus klaarblijkelijk samen met het deel van het land waarin men woonde. Over het algemeen had de *marriage boom* tijdens de eerste fase de meeste impact op Utrecht en de westelijke provincies van Nederland en de grote gemeenten. Tijdens de tweede fase werden juist de zuidelijke provincies gekenmerkt door een snelle ontwikkeling naar een frequenter huwelijkspatroon. Exacte verklaringen voor de verschillen in timing en impact van de *marriage boom* in de diverse gemeenten en provincies zijn tot op heden nog niet gevonden en vormen dan ook een geschikte casus voor eventueel vervolgonderzoek.

⁹⁴ Engelen, *Van 2 naar 16 miljoen mensen*, 31-33.

⁹⁵ Sánchez-Barricarte, 'Measuring and explaining', 97.

⁹⁶ Hofstee, *Korte demografische geschiedenis*, 49.

Conclusie

Ondanks de hernieuwde wetenschappelijke belangstelling is de *marriage boom* tot op heden een betrekkelijk onderbelicht onderwerp gebleven, met name in vergelijking met de babyboom. Desalniettemin is onderzoek naar de *marriage boom* noodzakelijk, omdat veranderingen in de nuptialiteit van invloed zijn op andere demografische variabelen, zoals bijvoorbeeld vruchtbaarheid, beroepsbevolking en bevolkingsgroei.⁹⁷ Om meer inzicht te verwerven in het fenomeen *marriage boom* – een plotselinge en snelle toename van het aantal huwelijken en een abrupte daling van de gemiddelde huwelijksleeftijd – is in dit paper dan ook onderzoek gedaan naar het ontstaan en het verloop van de *marriage boom* in twintigste-eeuws Nederland.

Op basis van het onderzoek naar het verloop van de *marriage boom* in Nederland kunnen er twee fasen worden onderscheiden. De eerste fase van de *marriage boom* werd gekenmerkt door een kortstondige en forse stijging van het huwelijkscijfer en een relatief hoge gemiddelde huwelijksleeftijd. Deze fase beslaat met name de jaren na afloop van de Tweede Wereldoorlog. Vervolgens werden de jaren vijftig en zestig gekenmerkt door een structurele daling van de gemiddelde huwelijksleeftijd, welke gepaard ging met een gestage, doch aanzienlijke stijging van het huwelijkscijfer in de jaren zestig. Tijdens deze tweede fase van de *marriage boom* daalde de gemiddelde huwelijksleeftijd voor zowel mannen als vrouwen tot een historisch laagtepunt. De *marriage bust* kan in Nederland worden gesitueerd omstreeks 1970 en was het beginpunt van een langdurige stijging van de gemiddelde huwelijksleeftijd en een abrupte daling van het huwelijkscijfer.

Op basis van het onderzoek naar het ontstaan van de *marriage boom* in Nederland kan worden vastgesteld dat een combinatie van politieke, economische, culturele en demografische factoren heeft bijgedragen aan het ontstaan van dit toppunt van trouwlustigheid. Deze diverse verklaringen, omstandigheden en factoren sluiten elkaar niet per definitie uit en zijn hoogstwaarschijnlijk zelfs complementair aan elkaar. Ten eerste droeg het massale uitstel van het huwelijk tijdens de Tweede Wereldoorlog bij aan het herstel van het huwelijkscijfer na afloop van de oorlog, zoals op basis van de recuperatie hypothese werd verwacht. Bovendien leidde de Tweede Wereldoorlog tot vele huwelijksontbindingen, met als gevolg een groot aantal hertrouwers op de huwelijksmarkt. Deze hertrouwers hadden een gering, doch opmerkelijk, aandeel in het hoge huwelijkscijfer na de oorlog, ten tijde van de eerste fase van de *marriage boom*. Verder droeg hoogstwaarschijnlijk ook de gunstige economische positie onder jongvolwassenen tijdens de *marriage boom* – de lage werkloosheid vanaf de Tweede Wereldoorlog tot de jaren zeventig en de hoge lonen in de jaren zestig – bij aan de hoge huwelijksfrequentie. Verder leidde het feit dat vrouwen grotendeels werden weerhouden van

⁹⁷ Sánchez-Barricarte, 'Measuring and explaining', 90.

toetreding tot de arbeidsmarkt tot omstreeks 1970, met name tijdens de *marriage boom*, ertoe dat vele vrouwen zich simpelweg tot het huwelijk en het gezin wendden. Ten slotte kan op basis van de regionale en lokale differentiatie van de impact en timing van de *marriage boom* worden opgemaakt dat ook lokale en regionale factoren van invloed waren op de trouwlustigheid. Reeds is in dit paper het verloop van de *marriage boom* op provinciaal en gemeentelijk niveau vastgesteld. Vervolgonderzoek zal moeten uitwijzen welke factoren bijdroegen aan het ontstaan van de *marriage boom* op lokaal en regionaal niveau.

Ten slotte waren er ook hypothesen die niet konden worden bevestigd, noch worden ontkracht, op basis van de verzamelde gegevens. De precieze invloed van de jaarlijkse fluctuaties in het aantal beschikbare mannen en vrouwen op de huwelijksmarkt op het ontstaan van de *marriage boom* in Nederland is lastig te beoordelen op basis van de slechts sporadische gegevens over het aantal ongehuwde mannen en vrouwen van huwbare leeftijd. Eveneens bestaat er nog veel onduidelijkheid over de exacte invloed van de opbouw van de welvaartstaat en de invoering van bijbehorende sociale wetgeving op de *marriage boom*. Aan deze hypothese lag een mentaliteitsverandering naar een gevoel van meer bestaanszekerheid ten grondslag, welke op basis van het gehanteerde bronmateriaal niet kan worden blootgelegd. Al met al kan worden vastgesteld dat kwalitatief onderzoek naar het ontstaan van de *marriage boom* in Nederland, bijvoorbeeld door middel van interviews, bevestiging kan bieden van de conclusies die in dit paper zijn getrokken op basis van kwantitatief onderzoek.

Bibliografie

Literatuur

- Akers, Donald, 'On measuring the marriage squeeze', *Demography* 4:2 (1967), 907-924.
- Bavel, Jan Van, en David Reher, 'The baby boom and its causes: what we know and what we need to know', *Population and Development Review* 39:2 (2013), 257-288.
- Butz, William, en Michael Ward, 'The emergence of countercyclical U.S. fertility', *American Economic Review* 69:3 (1979), 318-328.
- Butz, William, en Michael Ward, 'Will U.S. fertility remain low? A new economic interpretation', *Population and Development Review* 5:4 (1979), 663-688.
- Coontz, Stephanie, *Marriage, a history: how love conquered marriage* (Londen, 2005).
- Damsma, Dirk, *Familieband: geschiedenis van het gezin in Nederland* (Utrecht, 1999).
- Doepke, Matthias, Moshe Hazan, en Yishay Maoz, 'The baby boom and World War II: a macroeconomic analysis', *Review of Economic Studies* 82:3 (2015), 1031-1073.
- Easterlin, Richard, 'The American baby boom in historical perspective', *The American Economic Review* 51:5 (1961), 869-911.
- Engelen, Theo, *Van 2 naar 16 miljoen mensen: demografie van Nederland 1800 – nu* (Amsterdam, 2009).
- Griensven, Peter van, 'Parlement en geleide loonvorming: het debat rond de Joekes-gulden', *Politieke Opstellen* 10 (1990), 127-148.
- Hajnal, John, 'Age at marriage and proportions marrying', *Population Studies* 7:2 (1953), 111-136.
- Hajnal, John, 'The marriage boom', *Population Index* 19:2 (1953), 80-101.
- Hajnal, John, 'European marriage patterns in perspective', in: David Glass & David Eversley (red.), *Population in history: essays in historical demography* (Londen, 1965), 101-146.
- Het Centraal Bureau voor de Statistiek, *Babyboomers: indrukken vanuit de statistiek* (Den Haag, 2012).
- Hirschman, Charles, en Judah Matras, 'A new look at the marriage market and nuptiality rates, 1915-1958', *Demography* 8:4 (1971), 549-569.
- Hofstee, Evert Willem, *Korte demografische geschiedenis van Nederland van 1800 tot heden* (Haarlem, 1981).
- Maarseveen, Jacques van, en Rudy Schreijnders (red.), *Welgeteld een eeuw* (Amsterdam, 1999).
- Macunovich, Diane, *Birth Quake: the baby boom and its aftershocks* (Chicago, 2002).
- Malthus, Thomas Robert, *An essay on the principle of population* (Londen, 1798).

- Matthijs, Koen, 'Mimetic appetite for marriage in nineteenth-century Flanders: gender disadvantage as an incentive for social change', *Journal of Family History* 22:2 (2002), 101-127.
- Owram, Doug, *Born at the right time: a history of the baby boom in Canada* (Toronto, 1996).
- Poppel, Frans van, *Trouwen in Nederland: een historisch-demografische studie van de 19^e en vroeg-20^e eeuw* (Wageningen, 1992).
- Sánchez-Barricarte, Jesús, 'Measuring and explaining the marriage boom in the developed world', *The History of Family* 23:1 (2017), 90-108.
- Sánchez-Domínguez, Maria, en Anna Sofia Lundgren, 'The marriage boom: Spanish and Swedish women making sense of marriage during the marriage boom', *The History of Family* 20:1 (2015), 69-85.
- Sandström, Glenn, 'A reversal of the socioeconomic gradient of nuptiality during the Swedish mid-20th-century baby boom', *Demographic Research* 37:50 (2017), 1625-1658.
- Schellekens, Jona, 'The marriage boom and marriage bust in the United States: an age-period-cohort analysis', *Population Studies* 71:1 (2017), 65-82.
- Watkins, Susan, 'Regional patterns of nuptiality in Europe, 1870-1960', *Population Studies* 35:2 (1981), 199-215.
- Zwaan, Ton, *Familie, huwelijk en gezin in West-Europa: van middeleeuwen tot moderne tijd* (Amsterdam, 1993).

Websites

- Het Centraal Bureau voor de Statistiek, 'Organisatie' <<https://www.cbs.nl/nl-nl/over-ons/organisatie>> [geraadpleegd op 28-12-2019].
- Het Centraal Bureau voor de Statistiek, 'Over', *Historische Collectie CBS* <<https://www.historisch.cbs.nl/pagina.php?form-action=about>> [geraadpleegd op 28-12-2019].
- Het Centraal Bureau voor de Statistiek, 'Welkom', *Volkstellingen 1795-1971* <<http://www.volkstellingen.nl/nl/index.html>> [geraadpleegd op 30-12-2019].
- Rob Hartmans, 'Gevecht tegen het aanrecht: feminisme in de jaren 30', *Historisch Nieuwsblad* <<https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/32574/gevecht-tegen-het-aanrecht-feminisme-in-de-jaren-30.html>> [geraadpleegd op 8-2-2020].

Bronmateriaal (digitaal)

- Het Centraal Bureau voor de Statistiek, 'Volkstelling in het jaar 1899: indeeling der werkelijke bevolking naar den leeftijd en den burgerlijken staat', *Volkstellingen 1795-1971*

<<http://www.volkstellingen.nl/nl/volkstelling/jaartellingdeelview/VT189912/index.html>>

[geraadpleegd op 20-2-2020].

- Het Centraal Bureau voor de Statistiek, ‘Volkstelling in het jaar 1909: indeeling van de bevolking der voornaamste gemeenten, der groepen van gemeenten, der provinciën en van het Rijk naar geslacht, geboortejaren en burgerlijken staat in onderling verband’, *Volkstellingen 1795-1971*

<<http://www.volkstellingen.nl/nl/volkstelling/jaartellingdeelview/VT190902/index.html>>

[geraadpleegd op 20-2-2020].

- Het Centraal Bureau voor de Statistiek, ‘Volkstelling in het jaar 1920: indeeling van de bevolking der voornaamste gemeenten, der groepen van gemeenten, der provinciën en van het Rijk naar geslacht, geboortejaren en burgerlijken staat in onderling verband’, *Volkstellingen 1795-1971*

<<http://www.volkstellingen.nl/nl/volkstelling/jaartellingdeelview/VT192002/index.html>>

[geraadpleegd op 20-2-2020].

- Het Centraal Bureau voor de Statistiek, ‘Volkstelling in het jaar 1930: indeeling der bevolking van de voornaamste gemeenten, der provinciën en van het Rijk naar geslacht, leeftijd en burgerlijken staat in onderling verband’, *Volkstellingen 1795-1971*

<<http://www.volkstellingen.nl/nl/volkstelling/jaartellingdeelview/VT193002/index.html>>

[geraadpleegd op 20-2-2020].

- Het Centraal Bureau voor de Statistiek, ‘Volkstelling in het jaar 1947: bevolking van Nederland’, *Volkstellingen 1795-1971*

<<http://www.volkstellingen.nl/nl/volkstelling/jaartellingdeelview/VT1947A1/index.html>>

[geraadpleegd op 20-2-2020].

- Het Centraal Bureau voor de Statistiek, ‘Volkstelling 1971: tabellen: bevolking naar geslacht, leeftijdsgroep, burgerlijke staat, geboorteperiode, en woongebied’, *Volkstellingen 1795-1971*

<<http://www.volkstellingen.nl/nl/volkstelling/jaartellingdeelview/VT1971A1A/index.html>>

[geraadpleegd op 20-2-2020].

- Het Centraal Bureau voor de Statistiek, ‘Bevolking, huishoudens en bevolkingsontwikkeling; vanaf 1899’, *Statline* <<https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/37556/table?dl=55F1>>

[geraadpleegd op 6-3-2020].

- Het Centraal Bureau voor de Statistiek, ‘Huwen en partnerschapsregistraties; kerncijfers’, *Statline* <<https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/37772ned/table?dl=1FD20>>

[geraadpleegd op 3-3-2020].

- Het Centraal Bureau voor de Statistiek, ‘Beroepsbevolking; vanaf 1800 (12-uursgrens), 1800-2013’, *Statline* <<https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/71882NED/table?dl=4091>>

[geraadpleegd op 3-3-2020].

- Het Centraal Bureau voor de Statistiek, ‘Jaarcijfers voor Nederland’, *Historische Collectie CBS* <https://www.historisch.cbs.nl/resultaten.php?nav_id=0-0> [geraadpleegd op 6-3-2020].